

Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť/Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ

Gabriela Droppová

ROK V SVIATKOCH

LUDOVÉ TRADÍCIE V PREDPRIMÁRNOM VZDELÁVANÍ

OBSAH

Úvod

Rok v sviatkoch

1 JARNÉ SVIATKY.....3

2 LETNÉ SVIATKY.....23

3 JESENNÉ SVIATKY.....32

4 ZIMNÉ SVIATKY.....37

Záver

Bibliografia

ÚVOD

Všetko minulé dnes budí úžas. Poznajme minulosť, aby sme si vedeli vážiť prítomnosť a orientovať sa v budúcnosti!

Slovenská republika, s hlavným mestom Bratislava, je modernou európskou krajinou umiestnenou v srdci Európy. Päť miliónov Slovákov patrí medzi Slovanov, ktorí majú spoločnú kultúru, históriu a jazykové dedičstvo s ďalšími slovanskými národmi. Hoci slovenskí ľudia žijú moderným spôsobom života, ľudové tradície sú jeho súčasťou. Vývoj slovenskej kultúry sa odráža v bohatých ľudových tradíciách.

Názov publikácie *Rok v sviatkoch*, nie je náhodný. Ak si uvedomíme priebeh celého kalendárneho roku od jari do zimy v našich podmienkach, zistíme, že sviatky sa stávajú tradíciou, na ktorej môžeme rozvíjať národnostné povedomie našich detí.

Zvyky boli neoddeliteľnou súčasťou základných etáp v živote jednotlivca, začiatkom i ukončením rozličných pracovných úkonov, a mali dôležité miesto v jednotlivých obdobiach kalendárneho roku.

V pocitoch, ktoré sprevádzajú začiatok a koniec života, javy v podstate ťažko pochopiteľné, dominoval u všetkých národov strach z neznámyho. Z javov, ktoré človeka obklopovali, začal si najprv uvedomovať kolobeh života. Vytváral a prijímal názory, objasňujúce vznik a zánik bytia, a tie sa zase stali predpokladom pre obrady, magické úkony a zákazy.

V publikácií sa môžete zoznámiť so slovenskými zvykmi, obyčajami a obradmi v priebehu celého kalendárneho roka. Na jar spoznáte tajomstvá obradu vynášania Moreny, najrôznejšie zvyky spojené s veľkonočným týždňom či tradície viažuce sa ku dňu Juraja alebo Ďura. V lete sa dočítate o zvyku stavania májov, o oslave Turíc alebo sa zoznámime so sviatkami letného slnovratu. Na jeseň čakajú bohaté zvyky a obyčaje spojené s dožinkami a vinobraním, pietne obrady k ucteniu pamiatky Všetkých svätých – Dušičiek. A konečne v zime sa odohrá nepreberné množstvo tradícií spojených s takzvanými stridžimi dňami, Vianocami alebo veselými fašiangami.

Súčasťou tejto časti publikácie sú i detské, slovenské ľudové piesne, hry a riekanky. Výber ukážok nech sa stane inšpiráciou *k prierezovej téme multikultúrna výchova v predprimárnom vzdelávaní cez ľudové tradície, umenie a kultúru národa všetkým, ktorí majú záujem rozvíjať ľudové tradície u našej najmladšej generácie.*

Autorka

ROK V SVIATKOCH

Sviatky v roku v takej podobe, v akej ich poznáme v dnešnej dobe, majú za sebou dlhú cestu vývoja. Pravekí lovcí oslavovali slnovrat, vykonávali obrady, ktoré im mali zabezpečiť úspech pri love, prinavrátiť zdravie alebo splniť iné želania. Z kolektívov sa postupne vyčleňovali jedinci, ktorí oplývali rôznymi schopnosťami a získavali si priazeň nadväzovaním kontaktov s inými svetmi, prípadne úrovňami chápania fungovania sveta. Formovali sa prvé kulty a obrady, na základe ktorých sa začala rozvíjať mágia. Tá úzko súvisela so spätosťou ľudu s prírodou, jej zákonitosťami a cyklami. V starších európskych národoch sa začiatok ročného cyklu spájal s príchodom jari a od neho závisel začiatok poľnohospodárskych prác. Cirkev však

chcela eliminovať predkresťanské slnovratové a novoročné veselé slávnosti, no tieto boli príliš zakorenené a svojou povahou plne vyhovovali predstavám a zvyklostiam väčšiny obyvateľstva. Človek v minulosti veril v existenciu nadprirodzených síl, démonov a božstiev, rôznym spôsobom personifikoval prírodu, jej úkazy a živly. Snažil sa získať ich priazeň predovšetkým obeťami, ktoré boli súčasťou kultových obradov. U Slovanov boli bežnými obeťami orechy, medovina, syr, pečivo, vajíčka, hydina, dobytok a najcennejšími boli ľudské obete. Všetky tieto obrady, magické úkony, zarietania, prinášanie obetí, konzumácie obradných jedál, ochranné prostriedky, dodržiavanie hygienických a ďalších príkazov a zákazov ako i ďalšie zložky tradičnej duchovnej kultúry výročného cyklu mali rôzne ciele. K prirodzeným túžbam taktiež patrila schopnosť vidieť do budúcnosti. Pri predpovedaní počasia existovali určité empirické poznatky, ktoré sa zachovali v pranostikách. Oblúbené boli najmä predpovede o skorom a neskorom príchode zimy, o jej dĺžke a sile, vypozerované od správania zvierat, vtákov a hmyzu. Odhady o množstve úrody vychádzali najmä zo vzájomného vzťahu medzi jednotlivými plodinami, čo sa týkalo ich množstva, veľkosti a kvitnutia. V ročných cykloch boli zahrnuté početné veštby, ktoré vznikli pri rôznych magických obradoch. Veštby sa týkali nielen poľnohospodárstva, ale aj ľubostného života a vyhládok na manželstvo. Po rôznych hrách a zábavách rôzneho druhu zvyčajne nasledovala hostina, spev, hudba a tanec. V neskoršom vývoji význam obradnej zložky ustupoval, ale nahradilo ju úsilie po spoločenskej komunikácii s vysokým stupňom družnosti, potreba kompenzovať fyzicky náročné pracovné vypätie, uvoľniť nahromadené emócie, estetické pocity a radosť zo života. V stredoveku sa v dôsledku diferencovania spoločenských vrstiev obyvateľstva začala situácia meniť. Čoraz viac realizačných aktivít prechádzalo z vrstvy starších členov na mládež, ktorej prislúchala odmena, ktorú dostávali buď

vo forme pohostenia na trovy obce, alebo v podobe potravín, ktoré si vyzbierali po domoch. Táto zmena umožňovala mládeži získať všetko, čo potrebovala k zábave bez toho, aby sa musela priamo podieľať na ich výrobnom procese. Podstatou celospoločenských obradov bolo úsilie bezprostredne alebo nepriamo vplývať na vegetačný cyklus prírody a napokon osláviť jeho štedré výsledky. V prípade, že sa k využitiu zvykov bude pristupovať s takou aktivitou a invenciou, aká bola charakteristická pre našich predkov, môžu sa aj ďalšie generácie zamerať na udržiavanie a obohacovanie sviatočných chvíľ počas roka.

1 JARNÉ SVIATKY

Podľa prameňov z obdobia Veľkej Moravy sa u nás v 9. storočí začal používať termín *mjasopust*, ktorý v stredoveku vystriedal názov nemeckého pôvodu fašangy, fašiangy. Časové ohraničenie bolo určené štyridsaťdenným pôstom, ktorý zaviedla cirkev na konci 4. storočia. V stredoveku bolo na záver fašiangov dovolené takmer všetko. Ľudia beztrešne parodovali uznávané normy správania a oddávali sa spoločenským radovánkam. Chovali sa bezstarostne, nemravne a všetko, čo urobili, alebo povedali, išlo na úkor akéhosi dvojníka – postavu v maske, za ktorej konanie neniesli zodpovednosť. Pre väčšinu ľudí vybočovanie zo stereotypného života znamenalo duševnú relaxáciu. Preto obľuba fašiangových masiek nadobudla obrovské rozmery a túžila sa rozšíriť aj na ostatné sviatky v roku. Fašiangové zvyky v *Európe* majú jednotný charakter. Na druhej strane však obsahujú aj rôzne špecificky etnické a regionálne prvky. V minulosti sa zlúčili mnohé obyčajové zložky, ktoré pôvodne predchádzali jarnému novoročiu a do istej miery aj zimnému slnovratu. Mamurálie tvorili súčasť obradov, ktoré sa konali 14. marca na počesť boha Marsa. Ústrednou postavou slávností bol do koží odetý muž, ktorého palicami vyhánali z mesta. Predstavoval starý marec. Rovnako starý pôvod mali očistné vatry, ktoré v posledný februárový deň horeli na víškoch okolo obcí. Vznik a podobu fašiangov nepriamo ovplyvnili slávnosti označované ako dii parentes, teda dni rodičov. Ich súčasťou bolo kladenie jedál na hroby a obrady, pri ktorých sa používali masky znázorňujúce predkov. Vznik masiek všeobecne pripisujú niektorí bádatelia práve týmto obradom, pretože termín *masca* označoval pôvodne dušu zomretého. Túto skutočnosť treba vnímať ako jednu z najvýznamnejších podnetov pri šírení masiek antropomorfného typu. Neskôr sa fašiangové masky formovali zmiešaním rôznorodých prvkov. Východní Slovania chodili po obci s figurínou, predstavujúcou zimu, ktorú nakoniec spálili. Tomuto úkonu zodpovedá u západných Slovanov vynášanie Moreny, chodievali s ňou na Smrtnú nedeľu. Z hľadiska pracovného procesu sa fašiangy v dedinách stali deliacim obdobím medzi pradením a tkaním. V tomto čase sa taktiež uskutočňovala väčšina svadieb, čo pri dlhotrvajúcej koexistencii obidvoch príležitostí, viedlo k prenikaniu prvkov z fašiangov a opačne. Fašiangové zábavy trvali od nedele do utorka, prípadne až do stredy. V novších časoch bolo najskôr divadelné predstavenie a po ňom nasledovala trojdňová muzika. Na záver bolo pochovávanie basy. Počas týchto dní vyhrávali muzikanti a na vyzdobených stoloch nechýbali rôzne nápoje ako: pálenka, víno, pivo a najmä v minulosti obľúbená medovina. V domoch piekli mäso, varili bravčovú huspeninu, vyprážali šišky (pampúchy). Podobné alebo rovnaké pečivo pripravovali na fašiangy takmer všetky európske národy a časť z neho

nosili na hroby. Kladenie potraviny na hroby, ale aj predstava, že kto sa na fašiangy dosýta nenaje, bude po celý rok hladný, súvisela s prípravou na nový hospodársky rok. „Neodmysliteľnou súčasťou fašiangov bolo „chodenie s cundrou“. Na uskutočňovaní tohto zvyku sa podieľala skupina mládencov – regrútov - ktorí tvorili tieto postavy: cigánka, cigán, mäsiar, medveď, mládenec a čert. Mäsiar mal na pleci palicu ako ražeň, na ktorý nastrkoval slaninu z jednotlivých domov, kadiaľ prešla cundra. Cigán hral na husličkách, mládenec chodil s krpkou pálenky, núkal ňou ľudí a častoval ich. Cundra prešla celou dedinou. Zastavovala sa pri domoch, pričom bola sprevádzaná rozličnými žartmi a prekáračkami. Bola to tiež príležitosť na povykrúcanie dievok a žien v tanci“ (Ing. Petra Mihoková: Ľudové zvyky a tradície). Komický účinok dosahovali tým, že mali naopak oblečený kožuch, široké nohavice, začiernené tváre, za cigánku bol oblečený mládenec. Ľudia im dávali slaninu, vajcia, peniaze. Z utŕžených naturálií si navarili halušiek a z peňazí vystrojili zábavu.

Pochovaná basa odpočívala až do Veľkonočného pondelka.

Fašiangy, Turíce, Veľká noc príde,

kto nemá kožucha, zima mu bude.

A tam hore na komore

mačky sú vám na slanine

Ak sa máte pozerať,

pôjdeme si sami odrezat'.

Hopsa, chlape, do povaly,

aby ste vysoké konope mali!

Vo Walese na Veľkú noc tancom zdravia slnko ako symbol vzkriesenia. Ľudia tu kedysi vychádzali na Veľký piatok z domov bosí, aby nerušili zem.

Švédi sa zas počas tohto sviatku, ktorý volajú Paskdagen, obliekajú do dlhých sukní a so šatkami na hlave pobejú ako „veľkonočné baby“ od dverí k dverám a prosia o sladkosti do svojho kotlíka. Večer potom ohňostrojmi, hlukom a veľkonočným ohňom vyhánajú bosorky. Na Veľkú noc zvyknú konzumovať rôzne omelety, lososa, jahňacinu a vaječný koňak.

Veľkonočná nedeľa **vo Fínsku** znamená, že si treba zapchať uši. Ulice sa totiž naplnia lomoziacimi deťmi, ktoré tak ukončia „tichý týždeň“. Na tvár si maľujú čiernou farbou masky alebo sa prezliekajú za čarodejnice. Medzi obľúbené pokrmy v tento sviatok patrí misa mämmi, čo je ovsená kaša z vody a žitného sladu. Vajíčka sa dajú ozdobiť naozaj rôzne.

Švajčiari majú toľko veľkonočných tradícií, koľko je kantónov. Na západe krajiny chodia na Veľký piatok po uliciach plačúce ženy, v Berne sa mladí a starí na Veľkonočnú nedeľu stretnú na jednom mieste a počas súboja sa navzájom triafajú veľkonočnými vajcami. Ten, kto vydrží stáť najpevnejšie, vyhráva.

Vo Francúzsku deti v pondelok hľadajú veľkonočné vajíčka. Rodičia vajíčka skryjú, kým deti túžobne hľadajú na oblohu. Z neba by totiž mali zaznieť veľkonočné zvony, ktoré sa podľa legendy vracajú z Ríma do Francúzska. A keďže Francúzi sú experti na čokoládu, počas týchto sviatkov ju konzumujú na kvantá v akejkoľvek podobe – či už v múčnikoch, alebo vytvarovanú do rôznych tvarov od vajíčok až po zvončeky. V cukrárňach je vtedy možné nájsť doslova skvosty vyrobené z čokolády.

V Taliansku sa počas tohto sviatku, u nich nazývaného La Pasqua jedáva veľkonočná torta, slaný koláč s natvrdo uvarenými vajíčkami a špenátom. Obľúbený je aj tzv. angellino – pečené jahniatko, ktoré symbolizuje Ježišovu obeť na kríži.

Sladké buchty hot cross buns s bielym cukrovým krížom sú tradíciou nielen v **USA**, ale aj v Austrálii. K zábavným zvykom patrí kotúľanie vajíčok, ktoré sa už viac ako sto rokov odohráva pri Bielom dome vo Washingtone. Na Veľkonočnú nedeľu tu rodičia zvyknú ukrývať na záhrade vajíčka z umelej hmoty naplnené rôznymi hračkami a sladkými dobrotami. Tradičnými pochúťkami sú tak ako aj u nás šunka a rôzna zelenina. Peču tiež špeciálne buchty s hrozičkami s dekoráciou bieleho kríža - hot cross buns. Je to veľmi podobné našej vianočke, najradšej ju jedia len tak potretú maslom, zvyknú ju aj prekrojiť a nasucho opieť ako hrianku – tiež s maslom.

V Mexiku trvajú Veľkonočné sviatky takmer dva týždne a nesú sa v atmosfére ľudového sviatku. Dopoludnia možno vidieť farbistú rekonštrukciu scény, keď rímski vojaci na koňoch odvádzajú Ježiša Krista na miesto ukrižovania, popoludní nasleduje čierna, mĺkva procesia.

V Rusku sa Veľká noc alebo Pascha oslavuje o týždeň neskôr ako u nás, držia sa totiž juliánskeho kalendára. Po sedemdnovom pôste sa teda konajú veľké hostiny – konzumujú

však najmä jedlá zo studenej kuchyne. Veľkou tradíciou je aj farbenie vajícok. Tie si potom priatelia medzi sebou darujú, zaželajú si všetko dobré a trikrát sa pobožujú na líca.

A nakoniec ešte zaujímavé zvyky z **Austrálie**. Zasnúbené páry si tu na Veľkú noc naberú tečúcu vodu a schovajú si ju až do svadobného dňa. Keď sa ňou potom pred svadbou popraskajú, bude ich manželstvo šťastné. Ďalšou zvláštnosťou je ich antikampaň proti zajacom. Tie sa totiž v ich krajine premnožili a radia ich medzi škodcov. Aj preto sa snažia dosiahnuť, aby tradičného čokoládového zajaca nahradilo ich domorodé zvieratko podobajúce sa na zajaca - ušatý vačkovec zvaný bilby.

1.1 Veľkonočné trojdnie

V Katolíckej cirkvi sa na Zelený štvrtok začína Veľkonočné trojdnie - sväté triduum. Je to spoločné pomenovanie troch dní, v ktorých si cirkev pripomína udalosti vykúpenia v ich historickom poradí, a to Kristovu smrť na Veľký piatok, Krista uloženého v hrobe na Bielu sobotu a Kristovo zmŕtvychvstanie na Veľkonočnú nedeľu. Tieto tri dni v minulosti sprevádzali rôzne zvyky a tradície.

1.1.1 Popolcová streda

Popolcová streda je prvým dňom pôstneho obdobia. Jej termín pripadá na 40. deň pred Veľkou nocou; do týchto 40 dní sa nepočítajú nedele, preto v praxi pripadá Popolcová streda na 47. deň pred Veľkonočnou nedeľou. Pre nepravidelný dátum Veľkej noci sa jej termín každý rok mení. Názov dňa pochádza zo zvyku páliť palmy či bahniatka z Kvetnej nedele z minulého roka. Takto získaný popol sa používa pri bohoslužbe Popolcovej stredy, kedy sú veriaci poznačení popolom na čelo; tento symbol sa vzťahuje na blízkovýchodnú tradíciu sypania si popola na hlavu na znamenie pokánia pred Bohom. Poznačenie popolom je sprevádzané slovami: „*Pamätaj, že si prach a na prach sa obrátiš.*“ alebo „*Obráť sa a ver evanjeliu.*“ Pre mnoho kresťanov predstavuje Popolcová streda pripomienku vlastnej konečnosti a cieľa či smerovania vlastného života, vyznačuje sa teda pokáním. V Katolíckej cirkvi je Popolcová streda dňom prísneho pôstu.

1.1.2 Zelený štvrtok

Ľudový názov pre deň Zelený štvrtok bol prevzatý z germánskeho bohoslužobného názvoslovia, zo slova *greinen* - nariekať. V starej cirkvi sa totiž v tento deň konalo zmierenie kajúcnikov. Biskup ich rozhrešil a prijal do spoločenstva veriacich. Bol to deň vzrušeného, ľútostivého, ale i radostného plaču, keď sa verejní hriešnici po dlhšom pokání mohli zúčastniť na sviatostiach cirkvi. Verejní hriešnici sa podobali suchým ratolestiam, ktoré sa dnes pokáním a rozhrešením zazelenali na strome cirkvi. Na niektorých miestach sa v tento deň používalo rúcho zelenej farby a aj zvyk požívať v tento deň veľa zeleniny podporoval názov tohto dňa.

1.1.3 Veľký piatok

Kresťania si na Veľký piatok pripomínajú potupnú smrť Ježiša Krista na kríži. Evanjelici ho považujú za najvýznamnejší sviatok, pretože Syn Boží dokončil dielo vykúpenia sveta. Ježiš Kristus bol ukrižovaný na vrchu Golgota za vlády cisára Tibéria a Pontského Piláta. V rímsko-katolíckych chrámoch sa v tento deň neslúži omša, oltáre sú bez chrámového rúcha, bez kríža aj svietnikov. Na niektorých miestach sa nezvoní, len rapká od štvrtku do soboty večera. Na evanjelických službách Božích sa čítajú a spievajú pašie, prisluguje sa Večera Pánova. Zachováva sa pôst - nejedáva sa mäso. Ten, kto mal na dvore ešte pozostatky snehu (najmä ak sviatky pripadli na začiatok veľkonočného cyklu), umyl sa s ním, čím získal istotu, že nebude mať pehy. V ten istý deň sa oberali púčiky z topol'ov a varila sa z nich voňavka pre kúpačov. Na Veľký piatok dávali v Terchovej kravám trochu snehu pod chvost, aby nestrečkovali, a slaniny, aby sa dobre pásli. Pred svitaním sa ľudia chodili umývať do potoka alebo močidla na ľan, aby boli zdraví a nemali kožné choroby. Účinok tejto vody umocňovali zariekaním:

Vitaj, vodička čistá.

Od Pána Ježiša Krista.

Ty si zmyla kamenie, korenie,

zmy aj mňa, ó, hriešne stvorenie.

Veľký piatok bol podľa ľudovej tradície vhodný na tieto úkony: prvé dojenie oviec, od ktorých sa na Zelený štvrtok večer odstavili jahňatá, štepenie stromov, strihanie vlasov, česanie vlasov pod vrbou alebo topoľom, aby rýchlo rástli a boli čo najdlhšie.

1.1.4 Biela sobota

Ježiš bol pochovaný do hrobu. V sobotu sa v chrámoch nekonajú služby Božie. Len večer bývajú v niektorých cirkevných zboroch služby Božie, ktoré sa začínajú v pôstnom duchu a končia sa už radosťou z Pánovho vzkriesenia. Sobota je prípravným dňom pred Veľkonočnými sviatkami. Katolícka cirkev slávi vigíliu už ako radostnú slávnosť vzkriesenia a znovu sa rozozvučia zvony, ktoré od štvrtku večera nezvonili. V sobotu sa na obed jedávala kyslá polievka z vývaru údeného mäsa, zahustená vajcom alebo cestovinou. Druhým jedlom bývali makové alebo bryndzové opekance. Ešte aj dnes sa v mnohých regiónoch Slovenska na Bielu sobotu pripravujú košíky s pokrmami, ich obsah je rôznorodý – najčastejšie je to šunka, klobásky, maľované vajčička, cvikla s chrenom, biele koláče, chlieb, soľ, jabĺčka a pod. V niektorých oblastiach sa zachovala aj syrová hrudka - pripravuje sa z vajec a mlieka. Požehnané potraviny sa jedia ako veľkonočné pohostenie, ktorým sa končí predveľkonočný pôst. Z mäsitých jedál sa pripravovala predovšetkým bravčovina. Gazdiné varili aj iné údené mäso, klobásy a huspeninu. Vo viacerých oblastiach pripravovali na Veľkú noc jahňa, ktoré patrilo k starožidovským veľkonočným rituálnym pokrmom.

V iných mestách, je zajac ako symbol Veľkej noci. V južných častiach stredného a západného Slovenska dosiaľ pečú baránka. Na väčšine nášho územia je neodmysliteľnou súčasťou veľkonočných jedál obradový koláč rôznych tvarov. Pripravené jedlá sa väčšinou konzumovali až v nedeľu. Na dedinách sa najviac jedla šunka a klobásy zo zásob po zabíjačke. Niekedy sa mäso na Veľkonočnú nedeľu nahrádzalo mliečnymi výrobkami, napríklad tvarohom, syrom, oštiepkami. Veľkonočné pokrmy dopĺňala domáca pálenka a víno. Tradičným veľkonočným jedlom je mazanec. Plnili ho tvarohom, rozmiešaný tvaroh bol totiž u Slovanov obradným jedlom, rovnako ako zvyk jesť vajčička, považované za symbol nového života a plodnosti. Na Veľkú noc sa často jedli

uvarené, no často sa z nich pripravovali aj rôzne obradové jedlá. Typické súčasné veľkonočné jedlá sú: údená šunka, natvrdo uvarené vajíčka, slanina, klobása, hrudka, červená repa, chren, čokoládové vajíčka, baranček, sladké pečivo.

1.2 Veľkonočné sviatky

Veľká noc bola pôvodne sviatkom nomádskych kočujúcich kmeňov. Svojmu jedinému bohu obetovali mladé zvieratá. Neskôr pribudol sviatok nekvasených chlebov. Pripomínal im putovanie predkov cez púšť pri úteku z Egypta, kde nebol čas na kvasenie chleba. Židia počas týchto sviatkov zvyknú putovať do Jeruzalema, do Božieho chrámu. Ježiš Kristus pred svojou smrťou prišiel sláviť paschu do Jeruzalema a jesť tam so svojimi učeníkmi baránka i napriek tomu, že vedel, že ho tam čaká hrozná smrť ukrižovaním. Kresťania po týchto udalostiach prestali sláviť židovskú *paschu* podľa starých židovských zvykov a nahradili ju oslavou vzkriesenia. Aby sa kresťania v slávení Veľkej noci zjednotili, rozhodli cirkevní predstavitelia, že sa bude sláviť vždy v nedeľu po splne Mesiaca, nasledujúcom po jarnej rovnodennosti. Keď spln pripadne na nedeľu, treba sláviť Veľkú noc až nasledujúcu nedeľu. Prakticky to vychádza na obdobie medzi 22. marcom a 23. aprílom. Stravovanie ľudí sa počas historického vývinu prispôbovalo ročným obdobiam, podriadilo sa striedaniu pracovných a sviatočných dní. Tradičná ľudová kuchyňa našich predkov bola jednoduchá a rýchla. Najvýdatnejšie sa najedli pri rôznych rodinných oslavách, ako bol krst dieťaťa alebo svadobná hostina, či počas obdobia kresťanských sviatkov. V ľudovom kalendári a receptári sa uchovalo jedinečné kultúrne dedičstvo slovenského národa, ktoré má veľa spoločných črt s tradíciami iných európskych národov.

Veľkonočný baránok s bielou polevou

Veľkonočný baránok sa dá upiecť z treného, piškótového, šľahačkového, tvarohového alebo mramorového cesta. My Vám predstavujeme jednoduchého piškótového baránka. Ingrediencie: 250 g rastlinného tuku, 250 g polohrubej múky, 250 g nízkotučného tvarohu, 180 g kryštálového cukru, 3 vajcia, 1 dl mlieka, 1/2 balíka prášku do pečiva, 1/2 balíka vanilínového cukru, kôra a šťava z 1 citrónu, 50 g sekaných vlašských orechov.

Postup: Rúru predhrejeme na 200 °C. Formu dôkladne vymastíme zmäknutým maslom a vysypeme trochou múky. Žltka vymiešame s kryštálovým a vanilínovým cukrom dopenista, pridáme citrónovú kôru aj šťavu a múku s práškom do pečiva. V inej nádobe z bielkov vyšľaháme tuhý sneh, ktorý ľahko vmiešame do cesta. Cesto vlejeme do „tvárovej“ polovice formy, priklopíme a vložíme do rúry. Pečieme približne 35 minút, pokým baránok nezehnedne. Opatrne nadvihňeme formu, pichneme do cesta špajlu a keď sa nelepí, je cesto upečené. Hotového baránka vyberieme z rúry a na hodinku až dve ho zabalíme do vlhkej utierky, až celkom vychladne. Opatrne baránka vyklopíme, posadíme na servírovací tanier, poprášime práškovým cukrom, vytvoríme malé dierky a vložíme do nich hrozienka ako oči. Môžeme ho taktiež preliať bielou alebo tmavou čokoládovou polevou a necháme vychladnúť a na krk uviažeme červenú mašľu.

Veľkonočný mazanec:

Ingrediencie na 2 bochníky:

1 čerstvé droždie, 100 g kryštálového cukru, 250 ml vlažného mlieka, 300 g polohrubej výberovej múky, 200 g hladkej výberovej múky, 50 g opláchnutých hrozienok, 2 PL rumu, 1 vanilínový cukor, štipka soli, 2 KL nastrúhanej citrónovej kôry, štipka muškátového orecha, štipka mletého anízu, 3 žltky, 30 g pokrájaných mandlí, 30 g vlašských orechov, 150 g masla, 1 vajce na potretie.

Postup: Z droždia, 1 lyžice cukru, vlažného mlieka a 2 lyžíc hladkej múky pripravíme kvások a uložíme ho na teplé miesto, aby dobre vykyslo. Hrozienka dáme do misky a zalejeme rumom. Medzitým vo veľkej mise zmiešame obidve múky s cukrom, vanilínovým cukrom, soľou, citrónovou kôrou, muškátovým orieškom a anízom. Do zmesi vlejeme vykysnutý kvások, pridáme žltky, hrozienka, hrozienka, dve tretiny mandlí, pokrájané orechy a nakoniec rozpustené maslo. Cesto dôkladne spracujeme rukami. Poprášime cesto trochou hladkej múky a necháme ho v miske kysnúť asi 2 hodiny. V priebehu tejto doby ho dva až trikrát premiešame, aby sa do cesta dostal čerstvý vzduch, ktorý pomáha v kysnutí. Vykysnuté cesto na doske spracujeme opäť a vytvoríme 2 bochníky. Presunieme ich na plech vyložený papierom na pečenie a necháme ešte hodinu kysnúť. Predhrejeme rúru na 220 °C. Môžeme na bochníkoch urobiť nožom rezy v tvare kríža, aby upečené cesto nepopukalo. Pomastíme

bochníky vajcom, posypeme mandľami a dáme piecť do rúry. Päť minút pečieme sprudka, potom znížime teplotu na 160 °C a pečieme pomalšie. Prudkým pečením sa uzatvoria póry na povrchu, potom je treba znížiť teplotu, aby sa cesto poriadne prepieklo. Ku koncu pečenia môžeme ešte znížiť na 120 °C a prikryť bochníky alobalom, aby sa zvrchu nepripálili. Pred dopečením vyskúšame, či sú hotové, pichnutím špajle do stredu bochníka. Ak sa nelepí, môžeme ich vybrať z rúry. Upečené mazance ihneď potrieme rozpusteným maslom, necháme ich na mriežke vychladnúť. Pred podávaním ich môžeme poprášiť práškovým cukrom. Mazanec je zvyčajne nakrájaný na plátky a namastený maslom.

Prajeme veľkonočnú a dobrú chuť!

1.2.1 Veľkonočná nedeľa

Podľa kresťanského kalendára v tento deň Ježiš Kristus, ktorý bol mŕtvy, prekonal smrť a vstal z mŕtvych. Keď sa skončil dlhodobý pôst, v obciach bolo súčasťou obeda na Veľkonočnú nedeľu mäso a varené vajíčka. V rámci sviatku sa prevádzalo okázalé svätenie veľkonočných pokrmov - baránka, mazanca, vajec, chleba a vína. Toto svätenie malo okrem symbolického významu i praktický podtext. Po období dlhého pôstu by mohol náhly prechod k tučnej strave privodiť zažívacie problémy. Preto sa svätili určité pokrmy, ktoré mali telo na návrat k energetickej strave duchovne pripraviť. Každá návšteva dostala kúsok z posväteného jedla. V tento deň vychádzali ľudia do polí, kotúľali okrúhle koláče po zasiatom obilí, rozhodili škrapiny z vajíčok a zapichli posvätené bahniatka, aby bola úroda chránená pred búrkou a krupobitím.

1.2.2 Veľkonočný pondelok

Veľkonočný pondelok je deň, ktorý nasleduje po nedeli zmŕtvychvstania Pána. Je spojený s rôznymi tradíciami a zvykmi, ktoré sa zaraďujú medzi prechodové rituály končiacej zimy a nastávajúcej jari. Táto nekresťanská prax bola v priebehu dejín v rôznych kultúrach teologizovaná a zaradená do kresťanského rámca. Typické veľkonočné zvyky - oblievanie vodou, šibanie prútikmi, maľovanie veľkonočných vajíčok, rozdávanie čokoládových

zajačikov a kuriatok nemajú kresťanský pôvod. Často sa stáva, že odsúvajú pravú podstatu veľkonočného pondelka do úzadia. Podľa kresťanskej legendy je oblievačka spomienkou na deň, keď židovská veľrada dala rozkaz liať vodu na zhlukujúcich sa občanov, ktorí si šeptom odovzdávali správu o zmŕtvychvstaní Ježiša Krista. V minulosti sa verilo, že šibaním sa preniesie životodarná sila z prútia na človeka a vodou sa zabezpečí jeho zdravie a krása. Tu

môžeme hovoriť o mágii dotyku. Priebeh obradov sa líšil aj od jednotlivých regiónov Slovenska. Šibanie spojené s polievaním bolo typické pre západoslovenskú oblasť a na ostatnom území je vlastné len oblievanie vodou. Súčasťou zvykov bolo pohostenie mládencov a ich odmenou boli maľované vajíčka. Dospelí mládenci v niektorých regiónoch dostávali aj surové vajcia ako symboly plodnosti. Asi do polovice 20. storočia sa na druhý deň, teda v

utorok odplácali dievčatá chlapcom tak, že ich kúpali a šibali ony. Postupne tento zvyk zanikol. Neskôr zaniklo aj kúpanie a oblievanie dievčat v potokoch, dnes sa na kúpanie používa len malé množstvo vody, respektíve vodu celkom nahradila kolínska voda, ale aj napriek tomu sa tento zvyk teší veľkej obľube ako na vidieku, tak aj v mestskom prostredí. Verilo sa, že keď budú dievky vyšibané a vykúpané budú krásne a zdravé.

1.3 Veľkonočné symboly

Pre kresťanov na celom svete sú Veľkonočné sviatky pripomenutím si smrti a zmŕtvychvstania Ježiša Krista. Mnohé veľkonočné symboly a zvyky však pochádzajú ešte z čias pred všeobecným rozšírením kresťanstva.

1.3.1 Baránok

Pre pohanov bol symbol barančeka rozšírený už v predkresťanskej tradícii v celej stredomorskej civilizácii a tisícročia ho ovládali pastieri. Pre židov ovce symbolizovali Izraelitu ako člena *Božieho stáda* a i židovský Boh je označovaný za pastiera, ktorý berie

svoje ovce do náručia, baránok sa tiež zabíjal na pamiatku vyvedenia Izraela z egyptského otroctva. Pre kresťanov v kresťanskej cirkvi sa baránok stal symbolom Božieho Baránka, Krista, a znázorňuje víťazstvo.

1.3.2 Kríž

Kríž je dnes najdôležitejším z kresťanských symbolov, pretože Kristus bol odsúdený na smrť ukrižovaním. Tento trest patril k trestom veľmi krutým a ponižujúcim.

1.3.3 Oheň

Veľkonočná bohoslužba sa začína zapálením veľkonočného ohňa, ktorý symbolizuje víťazstvo Ježiša Krista nad temnotou a smrťou. Od tohto ohňa sa potom zapalujú veľkonočné sviečky.

1.3.4 Sviečka

Sviečka je v mnohých kultúrach chápaná ako znamenie života. Veľkonočná sviečka symbolizuje vzkrieseného Krista -- tento symbol pochádza zo starovekých osláv Veľkej noci, pri ktorých sa zapaluje sviečka (nazývaná tiež paškál) od ohňa. Takto zapálená sviečka sa v priebehu veľkonočnej bohoslužby ponára do vody na krst, je ozdobená znamením kríža a symbolmi alfa a omega, t. j. začiatku a konca vekov, ktorými je Kristus. Táto sviečka sa potom zapaluje počas celého veľkonočného obdobia až do Turíc a pri každom krste, aby sa naznačilo, že krst patrí k Veľkej noci. Táto sviečka sa tiež zapaluje pri kresťanskom pohrebe na znamenie toho, že zosnulý rovnako ako Kristus, prešiel bránou smrti; a cirkev sa za neho modlí, aby vstal k novému životu s Bohom.

1.3.5 Vajíčko

Zdobenie vajíčok bolo, a pre niektorých ľudí dodnes je, súčasťou jarného zvykoslovía. Kraslice patria určite k najstarším a esteticky najpôsobivejším umeleckým prejavom. Rôzne spôsoby výzdoby odrážajú spôsob života ľudu v rôznych spoločenských kruhoch, jeho tradície, ktoré dokumentujú úzku spätosť človeka s prírodou. Kraslice boli hlboko zakotvené v živote nášho ľudu, pripisovala sa im tajomná a ochranná moc. Symbolizovali obnovenie a nepretržitosť života. Boli magickým a obetným prostriedkom, pričom mali úzky vzťah nielen k záhrobnému životu, ale aj k ľudovej predstave o vzniku a zániku sveta. Už u starovekých národov boli vajíčka súčasťou obradov víťania jari ako významný symbol slnka, svetla, obnovujúceho sa života v prírode, zdravia a plodnosti. Zafarbené vajíčka majú starú a bohatú tradíciu nielen u nás, ale u všetkých slovanských národov. Poznali ich Čiňania, Egypťania či Peržania. Archeológovia našli modely vajec z pieskovca, hliny či zlata ozdobené rôznymi ornamentmi v hrobách Egypťanov, Grékov, Avarov i prvých kresťanov. V ústnom podaní a zvykosloví sa kraslice spájajú s kresťanstvom, ktoré pokladalo vajíčko za symbol znovuzrodenia. Tvrdý obal vajíčka – škrupina sa porovnával so Starým zákonom a jeho vnútro s Novým zákonom. Vajíčko, z ktorého zázračným spôsobom vzniká nový život, má symbolizovať zmŕtvychvstanie. V období feudalizmu sa vajíčka dávali ako povinná dávka vrchnosti, zvyčajne na Zelený štvrtok. V 17. storočí však vznikla pod vplyvom reformácie zásadná zmena. Vajíčka sa neodovzdávali vrchnosti, ale krstní rodičia nimi obdarúvali svoje krstné deti, dávali si ich navzájom priatelia, no predovšetkým mladí ľudia, u ktorých darovaná kraslica vyjadrovala vzájomnú náklonnosť, predstavovali teda dar lásky. O starobylosti kraslíc svedčí už sám ich názov. Slovo *krásny* pochádza zo staroslovanského označenia pre červenú farbu. Tá symbolizuje jarný oheň a na krasliciach našich predkov prevládala. Červená farba pripomínala, že Kristova krv po ukrižovaní na Veľký piatok obnovila a vykúpila svet, a tak preto vajce – symbol sveta – sa ozdobilo farbou krvi. Vajcia sa nikdy nemaľovali namodro. Modrá bola farba smútku, nešťastia, smrti a choroby. Až do konca 19. storočia sa vajíčka farbili iba prírodnými rastlinnými farbami, ktoré sa pripravovali odvarom z rozličných rastlín. Neskôr sa okrem prírodných farieb začali používať aj anilínové farby. Žltá farba sa získavala varením kôry divej jablone, rasce, mladého obilia, najmä ovsa, cibulových šupiek alebo

deti,

vylúhovaním šafranu v teplej vode, prípadne v liehu. Červená farba sa v minulosti pripravovala vylúhovaním potlačenej pálenej tehly alebo odvarom zo slivkového dreva. Vývarom z cvikly sa získal fialovočervený odtieň. Oranžová a hnedá farba sa najčastejšie pripravovala vyvarením šupiek červenej cibule, slivkovej a brezovej kôry, orechových listov a škrupín. V niektorých obciach západného Slovenska sa používal odvar z rozomletého žita, do ktorého sa pridala pálenka. Zelená farba sa dosiahla varením jarnej oziminy, sena, mladej trávy, ďateliny, špenátu, petržlenovej vňate, kôry mladej jelše a z rastliny nazývanej medenka. Čierna farba sa získavala odvarom z jelšovej a dubovej kôry, prípadne varením hrdzavého železa v kapustnici. Ostatné farby sa získavali kombinovaním.

Spôsoby ornamentálnej výzdoby kraslíc:

Voskovanie – pri tejto technike sa aplikuje vosk na povrch vajíčka pomocou trubičky.

Batikovanie – na bielu škrupinu vajíčka sa voskom nakreslia základné ornamentálne prvky. Potom sa vajíčko ponorí do farebného roztoku, pričom intenzitu farebného tónu určuje čas ponorenia v roztoku. Po zafarbení sa vajíčko vysuší a na jeho povrch sa naniesie ďalšia vrstva voskovej zmesi. Tento postup sa viackrát opakuje.

Oblepovanie – slamou, sietinou, textilom a farebnou vlnou patrí k najmladšej kraslicovej technike.

Drôtovanie – medeným alebo postriebným drôtom bolo rozšírené v oblasti severozápadného a východného SR.

Okúvanie – kováči okúvali vajíčka rôznymi motívmi na dôkaz svojej šikovnosti.

Leptanie – leptadlo sa nanášalo zápalkou, perom či brkom a chemicky odkrývalo pôvodnú farbu škrupiny. V tradičnej výrobe sa ako leptadlo používal ocot, štava z kyslej kapusty a kyselina soľná. Leptané kraslice sú jednofarebné, ornament je biely.

Vyškrabovanie – na zafarbených vajíčkach sa vyškrabujú ostrým predmetom – zvyčajne špicou nožika, britvou, pilníkom, ihlou, šidlom a žiletkou rôzne ornamentálne motívy v podobe krátkych čiariočiek.

Drevené vajíčka a vajíčka vyfúkané zo skla.

Typy ornamentov:

Geometrický (najstarší a najrozšírenejší ornament, ide o voľné spájanie geometrických tvarov),

Rastlinný (inšpirovaný prírodou)

Figurálny (motívy náboženského charakteru)

Grafický (iniciály, dátumy, väčšina nápisov vyjadruje intímne pocity mladých ľudí, ich vzájomné vzťahy, túžby, šťastie, výčitky a žarty. Svojím spôsobom nahrádzajú ľúbostnú korešpondenciu, často pred inými utajenú. Na druhej strane dievčatá dokumentovali svoj talent a zručnosť v zdobení kraslíc, ako aj v tvorbe kraslicových veršov, čím sa usilovali získať želanú priazeň.)

Pásový (bodky, čiarky, priamky, krivky)

1.3.6 Zajačik

V gréckej, egyptskej čínskej mytológii symbolizuje zajačik šťastie, plynúci čas, krátkosť života. V Biblii je zajac zaradovaný medzi stvorenie „*maličké na Zemi a múdrejšie nad mudrcov*“, symbolizuje chudobných skromných a pokorných, napriek tomu sa k nemu kresťanstvo stavia s istým odstupom kvôli jeho používaniu ako zmyslu zmyselnosti. Dnes je označovaný za toho, kto cez Veľkú noc prináša vajíčka, najlepšie čokoládový – tento zvyk k nám prišiel z Nemecka. Iný názor na vznik spojenia veľkonočného zajaca s vajíčkom poukazuje na zvyk, keď sa do chleba upečeného vo forme zajaca položilo veľkonočné vajce, čím sa združili tieto dva symboly. Bývalo tiež zvykom, aby kmotrovia pozývali deti k tzv. naháňaniu veľkonočného zajaca, to znamenalo, hľadanie ukrytých vajíček v záhrade.

1.3.7 Korbáč

Tento na Slovensku dôverne známy symbol Veľkej noci má tiež pôvod v starých pohanských zvykoch. Bitie a šľahanie prútmi patrí k dávny magickým praktikám. Má priniesť zdravie, šťastie, plodnosť a odohnať zlých duchov. Jarné šľahanie korbáčom má pripomenúť aj bičovanie Ježiša Krista pred ukrižovaním. Aby prúty viac štípali, máčali sa vo vode.

1.3.8 Bahniatka

Kvetná nedeľa, ktorá sa začína týždeň pred Veľkou nocou, pripomína deň palmových ratolestí, kedy ľudia víтали Pána pri jeho vstupe do Jeruzalema a nimi mu vystielali cestu pri vchode do hlavného mesta Izraela. Palmové listy boli symbolom Kristovho víťazstva nad hriechom a smrťou. U nás ich

nahradili bahniatka, rozkvitnuté ratolesti vŕby alebo rakyty, ktoré tiež signalizujú prebúdajúci sa život na prahu jari. Zaujímavé je, že bahniatka aj v nárečiach, nech už im hovoríme baránky, babuliatka, jahňady, birky či kozičky, súvisia s názvami mláďat rodiačimi sa na jar. Ľudia si ich často dávali do vázy ale i zastokli za obrazy, aby dom chránili pred bleskom.

Bahniatka pripomínajú aj to, že tak ako sa ich kvet udrží po celý rok, tak aj náš život má charakterizovať stabilita a jednotnosť. Ratolesti bahniatok posvätené na Kvetnú nedeľu sa stále považujú za akýsi ochranný štít pred zlom, chorobami a inými neuhmi.

1.4 Zrod masiek

Materiálne doklady prvých masiek sa objavujú v kultúre asi 30 000 rokov pred n. l. Najstaršie prehistorické artefakty na našom území sa našli v Slovenskom krase. Patria hallštattskej kultúre z obdobia asi 1000 rokov pred n. l. Dve z nájdených masiek sú zhotovené z ľudských lebiek a jedna z lebky jeleňa. Všetky nesú zreteľné stopy úprav a opracovania do funkcie masky, vrátane umelých otvorov pre ich upevnenie na tvár nositeľa. História masiek teda začína s počiatkami ľudskej civilizácie a vinie sa celými dejinami ľudských kultúr. Od svojich prvopočiatkov vytvárala maska na jednej strane pre diváka ilúziu divadelnosti a bola zdrojom estetickej emócie z optických vnemov. Na druhej strane napomáhala hercovi v procese akejsi autosugescie uskutočniť premenu osoby na dramatickú postavu. Maska má v sebe vždy efekt prekvapenia, evokuje potrebu kontaktu, čím vytvára zónu napätia a kontextu hry. Z rituálnych začiatkoch mala maska aj významnú funkciu pri vytváraní extatických stavov, ktoré prenášali hercov a s nimi aj divákov zo sveta ľudskej prirodzenosti do iluzívnej, divadelnej sféry. Nech táto činnosť slúžila kultu, ritu alebo bola prípravou na lov, vždy bola podmienená existenčnými motívmi. S vývojom myslenia a náboženských predstáv a vyvíjala aj divadelná štruktúra a postupne dochádzalo k istej diferenciacii zobrazovaných postáv. Ustálené typy symbolizovali funkcie v ľudskom osude. V základe boli rozdelené na démonické sily podporujúce pozitívne zložky života ako: svetlo, plodnosť, vlahu, vegetáciu. Medzi neprajné sily, ktoré bolo treba uzmierniť obetou, horou, zápasením, alebo ich vymetením, boli: tma, zima, sucho, búrky, mor, smrť a iné. Maska zakrývala tvár herca, aby odhalila dušu kolektívneho cítenia a myslenia, dala výraz mýtickým obrazom a náboženským predstavám. Preto sú ústrednými motívmi prvotných obradových aktov s maskami dramatické stretnutia života a smrti, zimy a jari, prírody a človeka.

Masky tiež súvisia so vznikom divadelnej kultúry. Ľudské myslenie nemalo ani v štádiu prvotných foriem iba biologické potreby. Malo svet reality a ideí. Ich vzájomný vzťah motivoval aktívny postoj porozumieť okolitému svetu a podmaniť si ho vo svoj prospech. Z týchto podnetov sa zrodili mýtus a mágia, ktoré sa stali bohatou studnicou vtedajšej i nasledujúcej kultúrnej aktivity. Nízka úroveň poznatkov vtedajšej spoločnosti motivovala ľudí k hľadaniu riešení životných východísk v mýtickom chápaní zákonitostí. Príznačným prvkom tejto interpretácie bola reč metafor, symbolov a znakov. Pre vysvetlenie nepoznaných a nepochopiteľných vzťahov a javov, vznikol svet nadprirodzených síl, plný personifikovaných bytostí a démonov. V magickej reči dorozumievania je démon prostredníkom medzi svetom bytia a ideí, medzi silami dobra a zla. Démon teda nebol synonymom slova diabol, ale pojmu duch. Vo svete nadprirodzených síl mali k démonom blízko i duše zosnulých. Uctievaním duší zomretých sa zrodil manistický kult predkov. Démoni sú v dnešnej dobe abstraktom, ale pre vznik divadla je dôležité, že tieto nadprirodzené bytosti získavajú v obradovej aktivite prvky personifikácie – zárodka budúcich dramatických postáv. Kostým a najmä maska na tvári vyvolávali v spoločnosti dojem, že konanie maskovaných, je konanie niečoho nadprirodzeného, čo má vyššiu moc a väčšie schopnosti ako ľudia. Obradové hry nemali iba magické poslanie, ale boli istým druhom ľudskej a spoločenskej manipulácie so skutočnosťou. Očarenie a radosť z hry súvisia s jej imaginatívnosťou. Hra je predstieraním a toto zdanie ju oslobodzuje od existenčnej prítomnosti, neistoty a strachu, otvára svet fantázie a ponúka pocit bezstarostného uvoľnenia. Pôsobenie kozmických síl, ročný cyklus zeme, striedanie dňa a noci, zrod a zánik života, to všetko boli činitele, ktoré boli mimo dosahu ľudskej moci, preto ich človek túžil hrami, mágiou alebo obradmi ovládnuť. Zmyslom týchto aktivít neboli len napodobňovanie sveta, ale aktívna účasť na jeho dianí, napomáhanie pozitívnym životným silám a prosperita vlastnej existencie. Magické obrady mali v minulosti zabezpečiť: prosperitu v poľnohospodárstve, zaistiť bohatú úrodu a blahobyt a zaručiť úspešný život jedinca ako nositeľa kontinuity rodu. Poľnohospodárske obrady súviseli s ročným cyklom, konali sa v dňoch slnovratov a rovnodenností. Obrady súvisiace so životom jedinca sprevádzali jeho narodenie, vstup do dospelosti, svadbu a pohreb.

Čo sa týka využitia masiek, s oslavami zimného slnovratu súvisel u našich slovanských predkov zvyk nazývaný koleda. Bola to obchôdzka s maskovanou figurínou alebo so sprievodom zoomorfnych

masiek tura, medveďa, kozy a koňa. Názov koleda pochádza z latinského calendae. Rimania tak označovali prvý deň v mesiaci a v tomto prípade aj začiatok roka.

K jarnej rovnodennosti sa zase viaže obrad vynášania a topenia Moreny, prípadne ubíjania Dedka a donášania zelenej ratolesti.

Slávnosti letného slnovratu, známeho ako svätojánske ohne, sa v dobových prameňoch nazývali sobotky, avajano, kupalo, alebo letnice. Podľa zhodujúcich sa dobových prameňov, boli súčasťou tejto slávnosti erotické prvky.

Ďalšou maskovou slávnosťou boli rusalné sviatky – nazývané podľa antických slávností ruží. Pôvodne obsahovali kult predkov, ku ktorému sa pripojili maškarády a fingované zápasy s hlučnou zábavou, spevom a tancom.

Z divadelného hľadiska bola dôležitá svadba. Mnohé obradové praktiky mali zabezpečiť plodnosť, menovite mužské potomstvo, obsahovali veľa divadelných atribútov, súčasťou ktorých boli tance a spevy s účasťou maškár a figúr v dramatických výjavoch.

Rozsahom obradového ceremoniálu bol podobný svadbe pohreb. Z divadelného hľadiska bola zaujímavou tryzna. Išlo o kar, obsahujúci fiktívny zápas proti zlým démonom, ktorí môžu byť neprajní voči pochovanému i k pozostalým. Potenciálne nebezpečenstvo záhrobného sveta podmieňovalo obrady a oslavy podobného rázu v rovnaké dni v roku. Komplex staroslovanského obradoslovia bol tematicky pestrý, obsahoval veľa rituálnych a divadelných motívov, vymyslených postáv a masiek. Zo zvieracích postáv sa v ňom najčastejšie vyskytujú: býk, tur, kôň, kohút a cap. Vzhľadom na materiálové možnosti vtedajšieho ľudu, boli masky zhotovované z kože, textilu a skalpov zvierat. Najjednoduchšou formou kostýmovania bolo obrátenie šiat naopak, čím sa bežný odev dostal do úlohy divadelného kostýmu. Spôsoby maskovania boli v staroslovanskom obradovom divadle rôznorodé. Od farbenia častí tváre, až po jej úplné zakrytie. Výsledkom bola antropomorfná či zoomorfná predstava, ktorá mala v hre dramaturgickú a obradovú funkciu.

Piesne, hry a riekanky pre deti materských škôl:

JAR

- Tiki – taki, tiki – taki, dobré ráno kamaráti! Noc už prešla, biely deň, nakukol nám do okien. Bije siedma hodina, nový deň sa začína. Tiki – taki, tiki – taki, zacvičme si kamaráti. (A. Biľová)
- Slnko, slnko, pod' na naše líčko, dáme ti vajíčko,
otvoríme vráta, dáme ti kus zlata. (Ľudová)

- Spievanky, spievanky, kde že ste sa vzali? Či ste z neba spadli, či ste v háji rástli? Z neba sme nespadli, v háji sme nerástli, ale nás mládenci a dievčence našli. (Ľudová)
- Ďuro daj nám slnka do nového hrnka.
Veď my ti ho dáme, keď sa poihráme. (Ľudová)
- Prichodí jar pomaličky a s ňou z juhu lastovičky.
Zašvitoria na podstreší, novú stavbu každá rieši. (Ľudová)
- Moja lopta červená hoci nôh a rúk nemá, skáče pekne vysoko, raz blízko, raz ďaleko.
– Hopi, hopi od zeme, poskakovať budeme. (V. Šimková)
- Ťuki, ťuki ťukalo, vo vajíčku volalo: Ťuki, ťuki vo vajíčku, nemám miesto pre hlavičku, ťuki, ťuki, ťuk.
Ťuki, ťuki ťukalo, von sa dostať žiadalo, ťuki ťuki od radosti, že si vystrie údy, kosti, ťuki, ťuki, ťuk. (Ľ. Podjavorinská)
- Stojí vrba pri potoku, visí na nej zvon, na koho to slovo padne, ten musí ísť z kola von. (Ľudová)
- En ten tulipán, na moste je starý pán a pod mostom ryba s chvostom, chytajte ju, bude hosťom.
Ale beda, už je streda, voda vraví, že ju nedá. Teč si, voda, teč a my poďme preč. (Ľudová)
- Prší, prší, len sa leje, nezatváraj milá dvere.
Milá má, duša má, nezatváraj pred nama.
Keď som išiel od Aničky, štrngali mi podkovičky,
štrngali, brngali, sivé očká plakali.
Sivé očká, čo plačete, veď mi moje nebudete,
Budete iného, šuhajička švárneho. (Ľudová)
- Padá padá dáždik, na zelený trávnik.
Prvé kvapky padli, príde lejak riadny. (J. Remišová)
Prší dáždik, prší dážď. Slniečko sa raduje. Na oblaky veľkú bránu farbičkami maľuje.
Čo je to? Dúha. (J. Andel)
- Staviam, staviam, pekný dom. Ktože bude bývať v ňom? Mama, otec, sestrička, ja i moja babička. (B. Trilecová)
- Teplé slnko svieti, lúkou bežia deti, pri veselej pesničke skáču v mäkkej trávičke. (J. Remišová – upravené)
- Moje milé premilené jahody, vy ste sa mi vysypali do vody. [:Kto vás dostane, ten vás dostane, nech že sa len mojej milej krivda nestane:]. (Ľudová)
- Skáče žaba po blate, kúpime jej na gate. Na aké, na také, na zelené – strakaté. (Ľudová)
- Na zelenej lúke sedí zajac, prepletá nôžkami ako najviac. I ja by tak prepletala, keby také nôžky mala ako zajac. (Ľudová)
- Kohút kričí kikirikí a kurička kotkodák. Tatko kohút zobe zrno a kurička celkom tak. (F. Hrubín)
- Pováľam sa v riedkom blate, ej teraz ma nepoznáte! Poznáte ma? Dobrý deň! Tak sa teda umyjem. (M. Haštová)
- Kolo, kolo mlynské, za štyri rýnske. Kolo sa nám polámalo a do vody popadalo, urobilo bác! (M. Ďuríčková)
- Malé lienky Magdalénky, v trávičke si sladko zdriemli. V postieľočke voňavej, slniečkovej, hojdavej. (J. Remišová – upravené)

- Anička, dušička, kde si bola, keď si si čižmičky zarosila.
[:Bola som v hájičku, žala som trávičku, duša moja, duša moja.:]
A ja som po tri dni trávu kosil, ja som si čižmičky nezarosil.
[:A ja som hrabala, teba som čakala, duša moja, duša moja.:] (Ludová)
- Z Východnej dievčatá s čím sa umývate? Že vy svoje líčka vždy červené máte? My sa umývame každý deň do rôčka v studenej vodičke z bystrého potôčka. (Ludová)
- Prší, prší dážď, kvietky budú rásť. Napijú sa čerstvej vody, potom sa im dobre vodí. Bude ich tu dosť, všetkým na radosť. Pýtala sa Ľubka tety: - Môžem trhať margaréty? – Môžeš, no len na kyticu pre ocka a pre mamičku. (V. Šimková)
- Ty máš slimák v ulite svoje krídla ukryté? Nemám krídla, ale dom, pohostím ťa obedom. (B. Votavová)

2 LETNÉ SVIATKY

K letnému obdobiu sa viazali najmä obyčajové úkony a predstavy. Noc z tridsiateho apríla na prvého mája je z germánskych národov známa ako Valpurgina noc, u nás ako Filipojakubská. U Keltov bol tento deň známy ako Belatin – žiariaci oheň, alebo tiež ako sviatok nájdenia Svätého kríža, teda Roodmas. Podľa záznamov zo 16. – 18. storočia, sa túto noc schádzali strigy a strigôni na vrcholoch kopcov alebo krížnych cestách a škodili ľuďom v obci. Niekedy zničili nádejnú úrodu, inokedy pričarovali mráz a krupobitie. V predvečer 1. mája chodievali po obci pastieri a práskali bičmi, aby vyhnali čarodejnice. Ak by čarodejnice stretol pocestný, v túto noc mal pri sebe kvet z papradia a svätenú vodu. Gazdovia dávali na dvere a pod strechu domu konáriky z borievky a kravám na hlavu vence, aby ich uchránili pred urieknutím. Májová rosa a dážď mali taktiež magické účinky. Prvomájovú rosu považovali na celom Slovensku za účinný liek proti bolestiam, lišajom a šedému zákalu. Dievčatá s dlhými vlasmi si ich nechávali na daždi rozpustené, pričom trikrát odriekali: „Dážď, dážď, májový dážď, budú mi od teba vlasy rásť.“ Túto noc sa stavali máje pred domami dievčat vhodnými na vydaj. Na určených miestach sa zapalovali ohne a pri nich sa konala veselica, kde sa mladí chlapci a dievčatá nechávali uniesť rôznymi túžbami, vôňou bylín a jarou. Bola to noc, kedy sa zbierali liečivé bylinky a sem-tam sa otvorila zem, aby vydala svoje poklady.

2.1 Žofia

Podľa pranostiky si 15. mája Žofia víno vypíja a dobré ľany dá. Tento deň považovali ľudia za vhodný na siatie ľanu a konope, ktoré mali byť husté a dlhé ako Žofiine vlasy. Vybielené kvalitné plátno bolo pýchou každej gazdinej. Semená týchto plodín boli dôležitou surovinou pre výrobu rastlinných olejov. Bolo preto prirodzené, že už samotné siatie sprevádzali rôzne magické úkony. Pred siatím konope sa hospodári pozreli na vysoký vrch alebo strom, aby narástol vysoký ľan. Na Orave sial ľan najvyšší člen rodiny. V manželstve sa bolo vhodné pohádať práve na Žofiu, pretože sa verilo, že čím bude väčšia zvada, tým vyšší ľan narastie.

2.2 Urban

Rímsky pápež Urban, sa stal patrónom vinohradníkov a tam, kde sa na našom území pestovalo hrozno, patrilo 25. máj medzi významné sviatky. V tento deň sa pri Urbanových kaplnkách slúžili bohoslužby

a po nich nasledovala veselica. Ani dážď nemohol pokaziť tento sviatok, pretože jeho kvapky veštili veľa vína. V tomto roku pripadol sviatok Vstúpenia Krista Pána na nebo na deň, keď slávi meniny patrón vinohradníkov Urban. Ľudia bývali presvedčení, že až tento deň zakončuje hrozbu studených dní s neskorými mrazíkmi, keďže predošlé generácie nám poslali odkaz v skúsenosti: „Až svätý Urban z pece zlieza.“ Termín Urbanových menín však často prináša nástup malých ľadových mužov. Za nich sú podľa starých českých pranostík a dávnych kalendárových oslávencov považovaní Urban, Filip (26. 5.) a Beda (27.5.) a varovne znie: „Urban, Filip, Beda - môže nastať bieda“. K Urbanovi sa viaže veľké množstvo poľnohospodárskych, najmä vinohradníckych pranostík. Jedna z najpopulárnejších vraví: „Ak je jasno na Urbana, obaračka požehnaná“. Iná konštatuje: „Ak sa Urban slnkom smeje, hrozno plače“, čo znamená, že pri zbere bude roniť šťavnaté slzy.

2.2 Máj

Všetko, čo sa narodilo v máji, tomu bol osud naklonený. Mláďatá zvierat boli vhodné na chov, deti mali mať šťastný život, ale sobášiť sa v tomto období neodporúčalo. V tomto období sa často

opakovali zvyky, ktorých základnými prvkami boli mladé prútiky a kvitnúce stromy. Pôvodným zmyslom týchto zvykov bolo zabezpečiť potrebnú vlahu vegetácii a pomocou imitatívnej mágie ísť prírode vzorom. Mládenci stavali z 30. apríla na 1. mája svojim dievčatám pred oknom jedľu. Ponechali na nej len vrcholec, na ktorý okrem papierových stúh uviazali aj šatku a fľašku pálenky, ktoré dostali od dievčaťa. Mládenci stavali máje len tým dievčatám, o ktoré sa vážne uchádzali. Po postavení mája nasledoval dar dievčaťu. Boli

to drevené hrable, pomalované pestrými olejovými farbami a vykladané úlomkami zrkadla. Ak si ich dievča vzalo, keď išlo hrabať seno, bol to pre celú obec znak, že náklonnosť je obojstranná.

Májové pranostiky:

1. máj - *Ak na prvého mája večer prší, bude celý rok pekne. Dážď na prvého mája - úrodný rok.*
4. máj - *Svätý Florián, úrodu nám chráň. Svätý Florián si ešte môže nasadiť snehový klobúk.*
7. máj - *Stanislav ráňa orechy. A k na Stanislava padá dážď, bude na jeseň prázdny sad.*
12. máj - *Dážď na Pankráca osožný je poliam, ale škodný viniciam.*
13. máj - *Pred Servácom niet leta, po Serváci niet mrazu.*

12. - 14. Máj - Pankrác, Servác, Bonifác - zamrznutí svätí, Žofia (15.5.) ich potvrdí a Urban (25.5.) uzavrie.

Na ľadových svätých mráz všetky kvety spáli. Keď trnie kvitne na troch ľadových svätých, obyčajne býva zima a slota.

15. máj - Žofia - ľadová žena. Keď prejde zamrznutých kuchárka, sadieva sa paprika. Svätá Žofia stromy rozvíja. Dážď sv. Žofie slivky veľmi ubije. Žofia pole často zalieva. Žofia víno vypíja a dobré ľany dáva. (Jarné mráziky ohrozujú vinice).

19. máj - *Do Petra nie je tepla, po Petre už je po teple.*

23. máj - *Keď sa na Želmíry včely začnú rojiť, dobrá ovca sa môže dojsť.*

25. máj - *Urban krásny, vyjasnený, hojným vínom nás odmení. Po jasnom Urbane, keď je dážď na Víta (15.6.), hojnou žatvou tento rok ku nám zavíta. Urban z pece zlezie. Na Urbanov deň utekaj siat' ľan. Keď sa Urban smeje, hrozno plače (šľavnaté hrozno). Po svätom Urbanu mráz neškodí sadu.*

26. máj - *Na sv. Filipa tráva už rozkvitá. Máj Keď sú začiatkom mája noci mesačné, studené, rosnaté, taký by mal byť celý máj. A keď v prvý májový týždeň pršalo, dážď bol predzvesťou bohatej úrody. Dážď, dážď, májový dážď, budú mi od teba vlasy rásť.*

Na mokré Turíce nasledujú pošmurne Vianoce.

V máji chladno - bude vína na dno. Májové mrazy a zimy pochovajú sejby.

Suchý máj - skúpy rok.

Májové blato - pre hospodára zlato.

Májová kvapka za dukát stojí.

Májový dážď padá - zlato padá.

Máj teplo dáva a stromy kvetmi zdobí.

Ak sú v máji hriby červivé, bude suché leto.

Chladno a večerné hmly v máji, ovocie a sena dajú.

Chladný máj – pre ovocie raj.

Keď sa v máji blýska, to si sedliak výska!

Roj, ktorý sa v máji rojí, za plný voz sena stojí.

Ak je máj záhradníkom, nie je pre stodoly milovníkom.

2.3 Turíce

Svätodušné sviatky, ktoré mnohí poznáme aj pod názvami Turíce, Rusadle, Letnice či Zelené sviatky, patria k pohyblivým sviatkom, pretože sa slávia na 50. deň po Veľkej noci. Preto termín ich osláv môže v jednotlivých rokoch pripadať na dni od 10. mája do 13. júna. Tieto sviatky majú svoj pôvod už v židovských jarných obyčajoch. Sviatok Pentakostes si pripomínali ako slávnosť prvej žatvy a na jar dopestovaných prvých plodín. Veselé slávnosti sa v minulosti konali v sprievodoch, v ktorých boli hlavnými postavami dievčatá predstavujúce rôzne stromy, najmä topole a brezy. Iní účastníci išli v maskách zvierat, v ktorých predvádzali zápasy. Samotné pomenovanie Turíce úzko súviselo s maskou tura, ktorú nosili účastníci sprievodov.

Ludia vítajú Turíce ako príležitosť povzbudenia a oslavy životodarného vegetačného cyklu, ktoré

obyvateľov nášho vidieka dodnes inšpirujú aj k mnohým dávny zvykom, napríklad, predturíčne čistenie prameňov a studničiek. Kto pred Turícami vyčistí čo len jedinú studničku alebo horský pramienok, bude sa po celý nasledujúci rok zdravý a nebude ho bolieť hlava. Ďalším, v minulosti rozšíreným zvykom, bývala voľba turíčneho kráľa, čo mládenci spod Tatier a na Spiši dodržiavajú dodnes pri voľbe mládeneckého richtára. Ani dievčatá neostávali bez turíčnej kráľovničky. Stala sa ňou po prísnom výbere najkrajšia dievčina. Ostatné ju ozdobili kvetinkovým venčekom a prenechali jej vedenie

nad tancami a hrami, napríklad: *Hoja Ďund'a, hoja, poslala nás kráľovná*. So zreteľom na mimoriadny význam svätodušných sviatkov v kresťanskom kalendári nie je zvláštne, že Turíce sú dodnes opradené aj mnohými pranostikami - i keď ich hodnovernosť ovplyvňuje pohyblivosť tohto sviatku. Napriek tomu v mnohých rokoch sa ukazuje pravdivosť dávneho odporúčania, ktoré súvisí s častým možným ochladením a dažďami: *Do Duchu, nespúšťaj sa kožucha, po Duchu, lež na kožuchu*. Ľudia nemali veľkú radosť, ak počas Turíc pršalo, pretože: Svätodušné sviatky s dažďom robia neúrodný rok a predpovedajú biedu. Roľníci tieto dni, bohaté na neraz ničivé búrkové dažde, spájali s možnou skazou obilia a tým i nedostatku múky na budúci chlebič. Ďalšou pohromou bývajú mokré Rusadle i na sená. Upršané zelené sviatky majú podľa deduškovských právd aj ďalekosiahlejší význam, keď sa vravieva: *Modré Letnice - bohaté Vianoce, mokré Letnice - pochmúrne Vianoce*.

2.4 Letný slnovrat

Takmer na celom svete bol letný slnovrat sprevádzaný obradmi, motivovanými kultom Slnka a ohňa. Postupne sa k nim pričlenili ďalšie, bohato zastúpené aj v slovanských kultúrach, pretože Slovania sa označovali ako jeho uctievači. Predstavy o klesaní Slnka z vrcholného bodu nebies vyjadrovali horiace kolesá, spustené z kopcov do dolín. Naši slovanskí predkovia rozlišovali len dve ročné obdobia. Termín jar označoval celú teplejšiu polovicu roka a zima zasa tú studenú. Slovo leto znamenalo rok, obdobie od jari do jari. Až neskôr sa vyčlenilo leto a jeseň ako samostatné ročné obdobia. Preto aj ľudové obyčaje vrcholia v čase letného slnovratu 21. júna a ďalšie sa hromadili až do obdobia zimného slnovratu 21. decembra. Vatry a čarovanie sa robia v noci z 23. na 24. júna. Podľa dátumu narodenia Jána Krstiteľa je medzi ľuďmi zachovaný termín svätójánska noc. V túto noc sa spájajú duchovia ohňa (kult Slnka) a vody (Juno). Na oslavu „živíva ohňa“ sa zakladali pri lese alebo pri riekach vatry, skákalo sa cez vatru, aby sa vypálili choroby a zbavilo neplodnosti. Na východnom Slovensku bol veľmi rozšírený zvyk kúpania sa a hry, ktoré mali sexuálny podtext - išlo o magickú podporu plodnosti, pričom mládenci neraz preskakovali vatru nahí. Dôležitou zložkou obradov bola aj voda. Podľa rituálneho kúpania vznikol názov tohto sviatku „kupala“. Slnovratové obrady sledovali predovšetkým hospodárske ciele, čomu sa podriaďovali aj rôzne imitatívne úkony.

Pretože slnovrat a deň narodenia svätého Jána Krstiteľa pripadajú takmer na rovnaký deň, cirkev spojila tieto dve udalosti, aby potlačila pohanské oslavy. V mytológii sa počas tejto noci otvárajú pukliny v zemi, vyjavujú tajomstvá hôr a zjavujú sa tajomné bytosti – víly, škriatkovia, trpaslíci, aby ukázali cestu k nim.

Toto magické obdobie sa prenieslo aj do ľudových pranostiek. Začiatkom júna mávali ľudia ešte obavy z Róberta a Norberta, ktorí patrili k trom „zmrzlákom“ a povestná Medardova kvapka štyridsať dní kvapká. Ale „*Ak prší na Barabáše, víno teče do fľaše*“. Muži chodievali do Jána čistiť poľné studničky, aby mali pri žatve vodu.

Letný slnovrat bol pre Slovanov najvýznamnejšou udalosťou roka, pretože Slnko rozhodovalo, či zem vydá dostatok obživy pre všetkých ľudí a ohne mali privolať toľko potrebnú vlahu. Obrady letného slnovratu sa časom sústredili iba na 24. jún, na deň Sv. Jána Krstiteľa. V domácnostiach sa pre znovuzrodenie Slnka skoro ráno roznieť tzv. živý oheň, a to prastarým spôsobom - trením dvoch kusov dreva, neskôr aj kresaním ocielky o kremeň. Na Jána sa nemalo sadiť, okopávať a nik nemal prechádzať cez pole, aby mu nezhorela stodola. Ešte v 19. storočí dievčence privolávali dážď, zakladali ohničky týždeň pred Jánom, na Jána a týždeň po Jánovi. Človek mal mať šťastie, ak na Jána

chytil svätøjánsku mušku a nosil ju pri sebe. Kto chcel mať „špirka“, ochrancu a pomocníka, mal nosiť pod ľavou pazuchou vajce od čiernej sliepky, znesené počas svätøjánskej noci.

Ľudia verili, že rastliny kvitnúce na Jána, ohlasujú ľudskou rečou, aké choroby lieči. O polnoci kvitlo aj čertovo rebro (papradie), ktorého kvet prinášal šťastie a robil človeka neviditeľným. Papradie označovalo aj miesta zakopaných pokladov - horeli nad nimi belasé plamienky, tie si nemal človek pomýliť so svetlonosmi, ktorí vábili hľadačov pokladov do močiarov alebo konopných močidiel. Bolo však veľmi ťažké vystihnúť, kedy vlastne noc bola, keďže „*Na svätého Víta celú noc svitá a na Jána už nie je noc žiadna*“. Ľudia vraveli, že na svätého Jána otvára sa letu brána a na Petra Pavla je už pol leta za nami. Dievčence zberali materinu dúšku so želaním čoskoro sa vydať: „*Materino dúška, daj ma za Matúška. Keď ma Matúš nechce, nech ma berie, kto chce.*“ Tiež vili vence, spoločne ich púšťali dolu Váhom a ktorej veniec najrýchlejšie plával, tá sa mala prvá vydať. Gazdiné mali natrhať bazu, aby všetky myši z domu utiekli, a vinohradníci napäto sledovali počasie, pretože: „*Ak je červen suchý, nebude sud hluchý*“.

Keď dievča chcelo vedieť, aký osud ho čaká, večer pred Jánom vyhlúbilo na roli holou päťou jamku a vložilo do nej chlieb. Ak ráno našla všetko nedotknuté, mala ostať starou dievkou. Ak bola jamka prázdna, čakala ju skorá smrť. Keď tam bol ucholak, mala sa vydať za vdovca, ak mravec, za mládenca.

V tomto čase sa prestala ozývať kukučka: „*Na svätého Jána kukučka kukala a po svätom Jáne kukučka prestane.*“

2.5 Jakub a Anna

Spomedzi letných zvykov bol už len výraznejším dátumom 25. a 26. júl, kedy sa oslavovali mená Jakub a Anna. Kto chcel v tieto dni predať dobytok, mal ho na posypať mravčímí vajčkami, aby mal veľa kupcov. Taktiež sa v tieto dni vyberal cesnak, lebo vraj po Jakube uteká do zeme. Na Jakuba a Annu išli ženy okopávať kapustu, po práci sa krútili okolo nej a spevavým hlasom volali: „*Dneska je Jakuba, zajtra bude Anny, krúťte že sa, krúťte, moje milé hlavy*“, alebo „*Kapustička, dala ťa pozdraviť svätá Anička, aby si bola samá hlavička.*“ Pri odriekavaní tejto formuly mali ženy nad hlavou kapustný list, inde kôš, alebo náznakovo bili kapustu bielou šatkou, prípadne čepcom. Jakubom s končilo prvé leto a Annou sa začínalo babie, ktoré prechádzalo do jesene.

2.6 Dožinky

Posledná časť leta bola pre roľníkov obdobím najväčšieho pracovného vypätia. S dobovými predstavami a potrebami sa aj pre toto obdobie sformovali zvyky a obrady, ktorých síce nebolo veľa, ale patrili k najvýznamnejším z celého roka. Boli to predovšetkým zvyky, sprevádzajúce zber úrody.

Rozsah týchto zvykov závisel od toho, či musel žatvu zvládnuť gazda s členmi domácnosti, alebo si najal žencov. V úrodných oblastiach sa po prvom zožatí obilie vymlátilo a dalo zomlieť, aby sa mohla pripraviť oslava z novej múky. Ženci prichádzali na výpomoc z málo úrodných oblastí. Za prácou nechodili iba dospelí, ale aj dievčatá a chlapci, ktorí sotva vychodili školu. Dospievajúci chlapec bol prijatý „za pol chlapa“ a pracoval ako žnica. Keď s žatva chýlila ku koncu, uvili žnice z klasov a poľných kvetov veniec. Veniec mal rôzne formy a podľa toho ho buď niesli v rukách, alebo ho dali niektorému dievčaťu na hlavu. Okrem toho, najmä na strednom Slovensku,

pripravili ženy „májik“, stromček ozdobený stužkami a šatkami. S ním potom išli s poslednou fúrou obilia. Ukončenie práce ako aj svoj príchod oznamovali spevom: „*Idú ženci z rolí, prestierajte stoly. Stoly javorové, obrusy kmentové. Gazda náš, gazda náš, dajže nám oldomáš, veru sa pred nami za dvere neschováš.*“ Dožinkový veniec nakoniec pokropili svätenou vodou a zavesili do komory, kým nenastal Štedrý večer, aby ho zavesili nad stôl.

Piesne, hry a riekanky pre deti materských škôl:

LETO

- Nite, nite, tenké nite, dookola sa odvíjajte! Ani sa mi neuzlite, ani sa mi netrhajte! Ani sa mi nemotajte, len sa pekne odvíjajte. (Ľudová)
- Malá včielka lúkou bzučí, čmeliačik ju lietať učí.
Na podbeľ si sadajú, chutný medík zbierajú. (J. Remišová – upravené)
- Sedí vrabec na konári, spomína si na výlet: Ešte včera som bol malý a dnes poznám celý svet! (B. Votavová)
- Varím chutnú sladkú kašu, pre seba i bábu Dášu. Jedna druhej sľubujeme, že tú kašu isto zjeme. (V. Šimková)
- Čo sa varí v hrnci? [:Krupica:].
Čo je pri sporáku? [:Polica:].
Čo v kolíske spinká? [:Diet'atko:].
Čo nám mamka kúpi? [:Lízatko:].
Čo to piští v pasci? [:Myšička:].
Čo tak pekne vonia? [:Ružička:].
Čo nad mestom veje? [: Zástavy:].

- Aký si ty Janko [:zvedavý:].(Ľudová)
- Ide žaba po rebríku, naťahuje harmoniku. Ide to, nejde to? Nechajme to na leto. (Ľudová)
 - Vidím včely na kvete: „*Čo maličké nesiete? – Zbierame med na zimu pre širokú rodinu.*“ (B. Votavová)
 - Češem si hlavičku, ako makovičku, heli – heli helička. Červená – biela ružička. Umývaj si líčka, ako dve jabĺčka, heli – heli helička. Červená – biela ružička. Sadni na lavičku, vypí si vodičku, heli – heli helička. Červená – biela ružička. Vojdi do Dunaja a zas von z Dunaja, heli – heli helička. Červená – biela ružička. (Ľudová)
 - Veľká novina, priletela bublina. Bublina sa nafukuje, pritom pekne poskakuje, pozrite sa deti, jak bublina letí, bublina sa nafúkla a báb. (Ľudová)
 - Oli – oli Janko, kľakni na kolienko. Umývaj sa. Utieraj sa. Podopri si bôčky, chyt' sa za vrkôčky. A vyber si koho chceš, koho najviac miluješ. (Ľudová)
 - Ja som dobrý remeselník z tej trenčianskej stolice, po mestách aj po dedinách chodím drôtovať hrnce. Hrnce, misky aj rajničky. Ja som dobrý remeselník z tej trenčianskej stolice, po mestách aj po dedinách chodím drôtovať hrnce. (Ľudová)
 - Odtrhnem si čerešničky, spravím si z nich náušničky, cingi-lingi-cingi-bom. Už mi zvonja za uchom. (K. Bendová)
 - Išli sestry húsenice z Humenného do Senice, k sesternici Otile. Išli ako húsenice, prišli ako motýle. (J. Pavlovič)
 - Na dvore býva sliepočka naša a tá nám biele vajíčka znáša. Kotkotkodák-kotkotkodák-kotkotkodák.
Kohútik ten je na dvore pánom. On budí ľudí každým ránom. Kikirikí-kikirikí-kikirikí. (E. Hula)
 - Letí motýľ maľovaný z ruže na ružu, z nezábudky na zvončeky od nich k záružliu. (K. Bendová)
 - Štyri ovce biele pod lesom sa pasú, ozveny ich zvoncov lúkami sa nesú. (J. Remišová – upravené)
Hopsa rasa, to je krása, keď stonožka ponáhľá sa, medzi trávou, kvietkami, so svojimi nôžkami. (Ľudová)
 - [:Šiel poľovník za včas rána a ponáhľal sa do hája:]. [:Tu si vzal dievča za rúčku a previedol ju cez lúčku:]. [:Zbohom, zbohom už sa lúčim a už ťa viac neuvidím:].(Ľudová)
 - Kto nám pomôže venček zapleťat'? Pomôž, pomôž nám ty Janka venček zapleťat'. (Ľudová)
 - Hojdana, hojdana, nepôjdem za pána, ale za takého, ako som ja sama. Haju – haju – hajušky, varí mamka halušky. Bryndzové – makové, hneď budú hotové. (Ľudová)
 - Čerešničky, čerešničky, čerešne,
vy ste sa mi rozsypali po ceste.
[:Kto vás nájde, ten vás pozbiera,
ja som mala včera večer frajera.:] (Ľudová)
 - O reťaz, o reťaz, krútime my reťaz. A my reťaz nekrútime, krútime sa sami ako dáki páni. Málo nás, málo nás, pod' ty Paľko, medzi nás. (M. Ďuričková)

3 JESENNÉ SVIATKY

Rok v sviatkoch by nebol úplný bez zmienky o sviatku Všetechsvätých. Podľa predkresťanských predstáv sa duše mŕtvych zúčastňovali na všetkých významných udalostiach, preto sa aj na ne pamätalo príslušnými obradmi. Staroslovanské obyčaje opisujú deň v predvečer dušičiek ako deň kontaktu so záhrobím. Koniec októbra signalizoval koniec úrody a začiatok zimy. Pre toto obdobie boli taktiež charakteristické čary. Naši predkovia verili v kolobeh života a smrti a tak ako ostatné prírodné náboženstvá a filozofie aj slovanský svetonázor pokladal život i smrť za neustále sa opakujúci cyklus. Smrti sa prikladala rovnaká vážnosť ako narodeniu. Počas Všetechsvätých sa spomínalo na príhody a útržky zo života zosnulého, ktoré na jeho súčasníkov zapôsobili. Tí, ktorí sa voči mŕtvemu cítili previnilo ho mohli prosiť o odpustenie, prípadne mu ďakovať za dobré skutky a pomoc. Slovania verili, že duša mŕtveho je 40 dní v akomsi medzistave (medzi životom a smrťou). Počas týchto dní musel horieť oheň v domácnosti zosnulého (najlepšie v každej miestnosti 1 sviečka). Na Dušičky sa zapálila veľká vatra priamo na hrobe. Očistný účinok ohňa podmieňoval harmóniu vzájomných vzťahov. Dnes z tohto zvyku zostalo aspoň zapáľovanie sviečok.

Kresťanský kalendár dlho nemal na tento sviatok vyhradený deň. V roku 837 vyhlásil pápež Gregor IV., že pohanský sviatok Samhain (koniec leta) bude patriť aj v kresťanskej cirkvi mŕtvym. Tak sa z 1. novembra stal sviatok Všetkých svätých a nasledujúci deň bol vyhlásený za Deň všetkých duší. Neskôr, v 10. a 11. storočí, sa z tohto sviatku vyvinula aj Pamiatka zosnulých - Dušičky, ktorá pripadá na 2. novembra. Na tieto dátumy sa postupne preniesli niektoré tradičné prvky, ktoré sprevádzali kontakt s mŕtvymi. Na Orave a Liptove nechávali cez noc z 1. na 2. novembra na stole časť večere,

alebo pripravili chlieb, maslo, pálenku. Ľudia verili, že keby

duše na stole
nič nenašli,
celý rok by
plakali od
hladu. Na

väčšine nášho územia sa však potraviny v tieto dni rozdávali chudobným, aby sa vládali modliť za pokoj

duší zosnulých. K starším zvykom patrí tiež pálenie sviečok na hroboch, kým kladenie vencov a kvetinová výzdoba sú len niekoľkoročnou tradíciou. Podľa niektorých historikov je pôvod Halloweenu v predkresťanských keltských zvykoch. Z pohanského sviatku Samhain vychádza aj Halloween - sviatok slávený ráno 31. októbra. Oslavujú ho predovšetkým deti oblečené v kostýmoch, ktoré navštevujú susedov a pýtajú sladkosti. Obľúbený je najmä v anglosaských krajinách, najmä v USA, Portoriku, Írsku, Spojenom kráľovstve, Kanade, ale aj v Austrálii a na Novom Zélande. Pôvod má v Írsku ako pohanský sviatok. Pôvodný názov bol Halloween, skratka z anglického Halloweeneen (doslovný preklad: predvečer všetkých svätých). Halloween je pôvodne pohanský (keltský) sviatok Samhain - pohanský nový rok (koniec pohanského roku). Možno sa stretnúť aj s názvom predvečer sviatku Všetkých svätých. Pravdepodobne má väzbu aj na kresťanský sviatok Všetkých svätých. Tradičnými znakmi Halloweenu sú tekvice, špeciálne vyrezané a vo vnútri je sviečka, ďalej čarodejnice, duchovia, čierne mačky, metly, oheň, príšery, kostlivci a pod. Farby červená, žltá, oranžová. Blížkosť tohto staronového pohanského sviatku si uvedomuje aj cirkev a ponúka novú alternatívu - Noc svetiel.

3.1 Martin

Od sv. Martina zahreje len perina.

Svätý Martin chodí na bielom koni, ak príde na sivom koni (hmly), bude zima striedavá, ak na žltom (sucho), príde tuhá zima.

Ak príde Martin na bielom koni, metelica metelicu honí.

Martin už na sivkovi prijazdí.

Na Sv. Martina drž sa synku komína.

Dážď martinský znamená mrázý a suchotu.

Po Martine už zima nežartuje.

Na Martina medved' líha.

Keď na Martina list zo stromu neopadol, môžeme čakať tuhú zimu.

Keď padá sneh na Martina, aj Veľká noc príde na bielom koni.

Martinský sneh je planý na oziminy.

Martin, Klement, Katarína, raz je teplo a raz zima.

3.2 Katrína

Katarína na ľade, svätý Štefan /26.12./ na blate.

Sneh na Katarínu predpovedá veľké obilie.

Aký je deň Kataríny, taký je január, aký je deň po Kataríne, taký má byť február.

Na svätú Katarínu schovajme sa pod perinu.

Katarína keď je v blate, Vianoce budú stáť na ľade.

Na Katrenu hladká, na Vianoce blatká.

Katrena husle berie hudcom.

Na svätú Katarínu sneh už klope na oblok.

Katarína má šumné meno, lenže chladné veno.

Na svätú Katarínu aj posledné s'ahovavé vtáčiky opúšťajú domovinu.

3.3 Ondrej

Na svätého Ondreje ešte sa nám ohreje.

Na Ondreja, keď prší, bude celú zimu každý mesiac odmäk.

Keď je pekne na Ondreja, celý rok na všetky sviatky bude pekne.

Na svätého Ondreja dávaj sane do dvora.

Keď svätý Ondrej na plot mráz posadí, nemusíme sa báť povodní ani vody.

Biely Ondrej, zlý rok.

Sneh Ondrejov žitu nehoví.

Sneh čo na Ondreja spadol, dlho leží, on len na Gregora /12.3./ do potoka beží.

Keď na sv. Ondreja sneží, sneh si dlho poleží.

Keď ondrejský sneh pustí, to všetky pustia.

Piesne, hry a riekanky pre deti materských škôl:

JESEŇ

- Číziček, číziček, vtáčik maličký, povedz nám číziček ako sejú (rastie, kvitne, melú, jedia) mak? [:Aj tak – tak sejú mak.. :](M. Ďuríčková)
- Povedal mi jeden chlapec, že ja neviem chleba napiecť. Trenčín, Trnava, ruža voňavá, chleba napiecť.
- Varila mašička kašičku, v maľovanom varníčku. Tomu dala na mištičku, tomu dala na lyžičku, tomu dala na vidličku, tomu dala na tanierik a tomu malému nič nedala, ale mu prasiatko zaklala. Kvik – kvik – kvik – kvik – kvik. (Ľudová)
- Čáry – máry, mne sa darí nakresliť náš dom! Aj mamičku v ňom. Čáry – máry, veď viem vari nakresliť aj dym! Dom je krajší s ním. (V. Šimková – upravené).
- Lezie ježko, lezie v lese, jablčko si domov nesie. Deti v lese behajú, ježka všade hľadajú.
Lezie ježko, lezie v lese, jablčko si domov nesie. Ježko sa do lístia zahrabal, prikryl sa a spal. (K. Ondrejka)
- Cip – cip, cipovička, mak – mak, makovička. Cipovička cipová, makovička maková. Mám, mám prsteň nový, dám ho šuhajovi. Cipovička cipová, makovička maková. (M. Ďuríčková)
- Bodaj by vás vy mládenci čerti vzali, keď ste vy mňa na ten tanec nepozvali. Ja by bola tancovala, aj na cimbal niečo dala aj vás všetkých pobožkala. (Ľudová)

- Hruška – hruške šušká: „Máme žlté brušká!“ Kričia dolu Hele: „Jedz nás, už sme zrelé!“ (V. Hujík)
- [:Hrozienko, hrozienko, voňavé a sladké, hrozienko, hrozienko mám na teba chut'. :] Najradšej som keď ťa môžem odtrhnúť. (K. Bendová – upravené)
- Štebotavé lastovičky na drôty si sadajú, odletieť sa chystajú. Štebocú si, už je čas! Prišla jeseň, príde mráz. (J. Remišová)
- Ide slimák z mesta, ďaleká mu cesta, keď išiel už z kopca, zaliezol do domca, potom ako guľa, cestičkou sa guľa. (Ľudová)
- Princeznička na bále, potratila korále. Nahneval sa tatko kráľ, Kuba k sebe zavolať. Kubo – Kubo beda ti, ak sa s nimi nevrátiš. Kubo ten sa nezľakol, naryl v poli zemiakov. Vysypal ich po sále, tu máte tie korále. Väčšie tam už neboli, zjedli sme ich bez soli. (F. Hrubín)
- Jeden vršok, jedna jama, záhrada je pokopaná. Čudujú sa kopáči: Komu sa to nepáči? (B. Votavová)
- Telefón si k uchu dám. Volám: „Haló, kto je tam? Haló, tu je Betka! A tu zasa tetka!“ (J. Smrek)
- Pri Prešporku na Dunaji húsky sa perú, húsky sa perú. Vezmi šuhaj karabinček zastrel si jednu, zastrel si jednu. Ja tie húsky nezastrelím, ja tie húsky znám, [:znám:]. To sú húsky mojej Zuzky, [:čo k nej chodievam:]. (Ľudová)
- Šarkan letí, šarkan letí, za ním chlapani za ním deti! A všetci sa hrnú von, vykrikujú robia zhon. (A. H. Škultéty)
- [:Zelený je rozmajrínček, červená je ružička:]. [:Nič to pre to, nič to za to že som ja maličká:]. [:Maličkí sa zoberieme maličkí aj budeme:]. [:Aký si chlieb napečieme, taký ješ' budeme:].(Ľudová)
- So škôlkou sa lúčim, hračky k sebe túlim, zvonec zvoní školákom, budem dobrým prvákom. (J. Remišová)
- [:Červené jablčko vo vačku mám:],
koho rada vidím, koho rada vidím, tomu ho dám, tomu ho dám.
[:A ja ťa mamička, najradšej mám:],
Tebe to jablčko, tebe to jablčko, najradšej dám, najradšej dám. (Ľudová)
- Keď som bol maličký pacholíček. Stúpil mi koníček na maliček. [:A mňa teraz prsteť bolí, už sa mi maliček nezahojí:]. (Ľudová)
- Pavúk striehne v sieti: Čo mu do nej vletí? Ide pavúk po stene, nesie zlaté prstene. Anička sa raduje, že jej jeden daruje. (B. Votavová)

4 ZIMNÉ SVIATKY

4.1 Advent

K najzaujímavejším zvykom z kalendárneho roku patria Vianoce a Nový rok. V týchto obradoch nachádzame najstaršie prvky solárneho kultu. Zvyky spojené s vítaním znovu sa rodiaceho slnka boli v tradícii európskych národov natoľko zakorenené, že vo 4. storočí cirkev presunula výročný deň narodenia Ježiša Krista na 25. december, ktoré bol dovtedy oslavovaný ako deň renesancie slnka. Kult kresťanského božstva mal nahradiť starý pohanský kult a s ním aj všetky sprievodné úkony a predstavy. V priebehu storočí nastala zámena centrálnej udalosti, ktorou bolo predtým znovuzrodenie slnka za narodenie Ježiša

Krista, ale v úkonoch ľudu aj naďalej pretrvávali staršie poverové úkony a obrady súvisiace so zimným slnovratom. Prvou adventnou nedeľou sa pre kresťanov začína obdobie adventu, prípravy na slávenie narodenie Ježiša. Slovo advent pochádza z latinského adventus a znamená príchod. Symbolom adventného obdobia, ktoré trvá štyri týždne, je adventný veniec so štyrmi sviecami - tie sa postupne zapalujú počas štyroch adventných nedeľ. Prvú zo štyroch adventných sviečok na tradičnom adventnom venci treba zapáliť v nedeľu 28. novembra. Postupne do Vianoc sa zapaluje jedna sviečka za druhou. Najčastejšie sú sviečky tmavomodré alebo fialové symbolizujúce liturgické farby adventných nedeľ.

Cirkevný rok sa v Katolíckej cirkvi končí sviatkom Krista Kráľa a adventom sa začína nový cirkevný rok.

Štvortýždňové obdobie adventu je pre veriacich najmä časom duchovnej prípravy a pokánia pred slávením Vianoc, radostnej spomienky na Narodenie Pána. V tomto období sa veriaci v katolíckych, evanjelických a ďalších kresťanských chrámoch schádzajú k modlitbám a zamysleniam, konajú sa v nich aj mnohé adventné koncerty.

4.1.1 Lucia

"Od Lucie do Vianoc,

každá noc má svoju moc.

Cincili, cincili, doniesol som vám oceli,

aby sa vám hrnce, misky nehubili,

motyky nelámali a reťaze netrhali.

A nesiem veľa zdravia, veľa šťastia,

na poli úrod, do domu príchod,

gazdinej chlapca aj dievča,

a vám želám dobrého zdravia."

Tento deň bol považovaný za najvýznamnejší zo stridžích dní. Keďže za tieto dni bolo najmenej denného svetla, hrozilo ľuďom najväčšie nebezpečenstvo od škodlivých síl. Zároveň sa ponúkala možnosť využiť noc na vlastné čary. V predvečer Lucie dospeli i deti jedli cesnak, ktorý ich mal chrániť pred zlými duchmi. Niekde urobili z jedľovej vetvičky a obilného kláska metličku a ňou, namočenou do svätej vody, od Lucie do Vianoc kropili celý dom a stajne. Nie nadarmo sa hovorievalo, že: „od Lucie do Vianoc každá noc má svoju moc“. Pri ochrane gazdovstva významnú úlohu zohrávali obecní pastieri. S veľkou trúbou obchádzali dedinu a silným trúbením zahánali bosorky. Inde práskali korbáčmi, pískali na píšťalkách alebo cengali kravskými zvoncami. V predvečer Lucie po západe slnka už nedovolili žiadnej žene vstúpiť do domu, aby nemohla uškodiť krave. Ak niektorá krava dávala málo mlieka, gazda mal podozrenie, že jej striga počarila – „porobila“. Porobené mlieko vyliali na hnojisko a šľahali ho šípovými prútni, lebo vraj to isté cítila striga na vlastnom tele. Strigy bolo možné vidieť v tento deň na cintoríne, na krížnych cestách alebo v kostole pomocou „lucijného stĺčka“. Ak človek, čo drevený stolček zhotovil bez jediného klinca, sedel na ňom na Štedrý večer v kostole pri bohoslužbách, videl všetky strigy za oltárom. Potom musel so stolčekom utekať z kostola rýchlo domov, aby ho strigy nechytli. V tomto pre čary priaznivom

období nechýbali ani ľúbostné veštby. K dievčenským veštбám patrilo napríklad „trasenie plotov“, pričom odriekali:

"Klopem, klopem s týmto plotom

všetkým svätým mým životom.

Klopem, klopem dnes,

kde je môj najmilší,

nech mi tam vyštekne pes."

Deň Lucie bol sviatkom priadok. Vtedy sa nesmeli priasť ani šiť, lebo dievča by stihlo nešťastie. Večer sa niektoré ženy preobliekali za Lucie. V bielych plachtách alebo šatkách, čo si stiahli do tváre, aby ich nebolo poznať, chodili po domoch. Jedna z nich niesla vedro s vápnom a štetku a bielila steny. Iná niesla husie krídlo na zmetanie pavučín. Tváre mali zaprášené múkou, na niektorých miestach aj sadzami (čierne Lucky). Domáci obdarovávali Lucky jablkami a koláčmi.

4.1.2 Tomáš

Ľudia sušili ovocie, hrušky, jablká, slivky, čerstvé ukladali na povalu. Varil sa obľúbený slivkový lekvár, zbierali sa huby, ktoré sa potom pridávali do kapustnice. A, pravdaže, tlačila sa kapusta. Na rozdiel od súčasnosti predvianočné obdobie sa začínalo už 21. decembra, na deň zimného slnovratu. Podľa starého cirkevného kalendára v tento deň oslavoval meno Tomáš. Na Tomáša chodili oceľovať, vinšovať s oceľou, symbolom pevnosti, trvácnosti, „povrazníci“ - na Orave sa im hovorilo polazníci. Boli to mladí chlapci alebo obecní pastieri. Inak vo všeobecnosti platila v čase Vianoc zásada, že vinšovať môžu iba muži, nikdy nie ženy, lebo tie prinášali smolu. Vinšovanie nebolo samoúčelné, malo magicko-obradový charakter. Najmä v predkresťanskom období ľudia nepoznali darčeky v hmotnej podobe. Obdarúvalo sa slovom. Platilo, že čo človek z úprimného srdca zamýšľal, to sa aj malo stať. Preto sa vinšovalo nahlas a naopak, keď človek niekoho preklínal, tak to často robil potichu. Na Tomáša sa konali tiež zabíjačky. Gazdovia verili, že keď v tento deň zabijú prasiatko, mäso dlho vydrží. Kosti, ktoré zostali po zvierati, využili dievčatá na ľúbostnú mágiu. Rozhodili ich po dvore, pribehol pes a čiu kosť zobral ako prvú, tá sa najskôr vydala.

Maslo, ktoré sa vymútilo na svätého Tomáša, malo čarovnú a liečivú moc. Odložilo sa a keď niekto ochorel, robili sa z neho zábaly. Nemocnému vraj malo zaručene pomôcť.

4.1.3 Adventný veniec

V kalendárnom roku sa na Ondreja (30. novembra) začína Advent. Adventné vence zhotovovali už v 19. storočí. Nápad pochádza od hamburského duchovného Johana Wicherna, ktorý si v r. 1860 vo svojom príbytku zavesil na strop obrovský čečínový veniec a vsunul doň 24 sviečok, na každý adventný deň jednu. Po čase sa tento zvyk vžil tak, že sa do venca vkladajú len štyri sviečky, zodpovedajúce počtu adventných nediel. Živé adventné vence symbolizovali večný život, veriacim prisľúbený Ježišom Kristom. Kruhový tvar venca vyjadroval jednotu spoločenstva ľudí a Boha, plameň sviečok pripomínal Krista ako svetlo ožarujúce plameňom lásky každého človeka. Počet sviečok na adventnom venci sa ustálil na štyri, podľa počtu adventných nediel.

Adventný veniec, ktorý umiestnime na stole alebo na dvere, dotvára slávnostnú atmosféru domova, keď počas štyroch nediel zapálime vždy o jednu sviečku viac. Podľa tradície je adventný veniec ozdobený červenými sviečkami a na zavesenie sa používa červená stuha. Môže sa však uplatniť nespočetné množstvo variácií. Ako základ venca môžeme použiť rôzne materiály. Z vrbových prútikov môžeme už v lete prichystať vence rôznej veľkosti. Po

vyschnutí majú prúty peknú prírodnú farbu, ale taktiež ich môžeme prefarbiť na červeno, modro alebo zeleno. Základ potom zdobíme stuhami, konárikmi ihličnanov alebo imelom a sviecami. O niečo zložitejšie je, pripraviť veniec zo slamy. Už v lete môžeme zo slamy uplietť základ venca. S týmto materiálom sa pracuje veľmi dobre, pretože pri zdobení nemáme starosti, ako doň zapichnúť ozdoby. Ak pracujeme s čečinou, musíme použiť drôt, aby sme vetvičky pevne uchytili. Keď chceme pripraviť veniec zo šišíek, musíme použiť ako základ kruh z polystyrénu. Okrem ihličia môžeme použiť akékoľvek vetvičky imela. Ich výhodou je dlhá životnosť. V súčasnosti sa adventné vence formujú aj z kysnutého cesta.

Ingrediencie a výroba adventného venca z kysnutého cesta:

Suroviny: 400 g hladkej múky, 20 g droždia, 30 g cukru, 240 ml mlieka, 1 vajce, 1/3 bal. kypriaceho prášku, 70 ml oleja, soľ.

Postup spracovania: Hladkú múku preosejeme do misy, pridáme kypriaci prášok, soľ (ak pečieme slané pečivo, zvýšime množstvo soli na jednu čajovú lyžičku) a premiešame. Z časti vlažného mlieka, cukru a droždia pripravíme kvások. Keď vykysne, vylejeme ho do múky, pridáme vajce a olej. Všetko spolu premiešame. Cesto (napriek zaužívanému tvrdeniu) nemusíme vypracovať na hladko. Necháme ho 15 minút stáť a až potom dobre vypracujeme, teraz to už ide ľahko. Necháme kysnúť ešte 40 minút. Potom cesto vytvarujeme do troch rovnakých valcov a tie zapletieme. Zapletený korbáč z cesta ohneme do kruhu a začiatok a koniec spojíme. Po uložení venca na plech ho ešte necháme 15 minút podkysnúť. Pečieme vo vopred vyhriatej rúre 180 °C/25 minút.

V období Adventu sa na oblôčky zavesia drobné čokoládové figúrky, prípadne sami môžeme pripraviť adventný kalendár. Napríklad z vrecoviny ušijeme drobné vrecúška, stiahneme ich červenou stužkou, nalepíme na ne čísla a zavesíme nad písací stôl alebo ho pripevníme na poličku. Prípadne okienka z textilu z ručne vyrobeného domčeka, sú vhodným úkrytom pre maškrtky.

4.1.4 Adventný kalendár

História adventného kalendára začína v 19. storočí. Prvý štýl kalendára je z protestantského prostredia. Nábožná rodina urobila kriedou čiarky na každý deň decembra od prvého do Adama a Evy. Prvý známy ručne vyrobený adventný kalendár je z roku 1851. Iným štýlom boli adventné hodiny alebo adventné sviece - svieca na každý decembrový deň po Vianoce. A tak k v nábožnej rodine zavesili na stenu malý obrázok - na každý decembrový deň jeden. Podľa inej tradície namaľovali na dvere značky na každý deň jednu. Prvý tlačený špeciálny kalendár bol urobený na švábskej fare Gerhardom Langom (1881- 1974) v Maulbronn v Nemecku. Tento prvý tlačený adventný kalendár, hoci bez otváracích okienok, vydaný v r. 1908, bol pomenovaný „Munich Christmas-Calendar“.

4.1.5 Adventná sviečka

Pokiaľ nám zostanú zvyšné, nevyplátené sviečky z rôznych príležitostí počas roka, môžeme ich vložiť do plechovky. Tú postavíme do nádoby s vriacou vodou a keď sa vosk roztopí, precedíme ho cez starú punčochu. Vosk môžeme zafarbiť voskovými farbičkami, práškovou farbou alebo zvyškami z očných tieňov. Namiesto knôtu použijeme niť. Niť nesmie byť príliš tenká, by skoro zhorela, ale ani príliš hrubá, inak by začala čmúdiť. Vnútro formy, v ktorej formujeme sviečku nastriekame silikónovým sprayom, sme hotovú sviečku mohli ľahšie vyklopiť. Na formu križom položíme drievko, na jeho stred priviažeme knôt tak, aby koniec nite siahal až na horúceho vosku. Keď vosk stuhne, ľahko ho vyklopíme z formy. Dôležitými doplnkami pri dekorácii sú: perly, farebné papieriky, hodvábné a saténové stužky.

inak

aby

dno

4.1.6 Adventné piesne

Svoju definitívnu formu nadobudol advent v 8. – 9. storočí. V r. 1362 pápež Urban V., ktorý aj po svojom zvolení za pápeža žil ako benediktínsky mních, zaviedol pôstne pravidlá pre adventné obdobie. Obsah adventu výstižne vyjadrujú staré adventné piesne – roráty – zostavené podľa biblických textov, prevažne prorockých. Roráty sa začínali pred svitaním a pripomínali, že pred narodením Krista ľudstvo „kráčalo v tmách“ (Iz 9,2). Názov roráty pochádza z najznámejšej latinskej adventnej piesne zo 16. storočia z Francúzska: „*Rorate coeli de super ...*“ („*Roste nebesia z výsosti...*“).

4.1.7 Vianočné oblátky

Po Lucii nasledoval týždeň chudobný na zvyky, no zato vyplnený praktickými prípravami na vianočné sviatky. Učiteľovi sa obvykle ušla úloha postarať sa o to, aby na žiadnom vianočnom stole nechýbali oblátky. V predchádzajúcich storočiach si občania túto službu zo strany učiteľa zabezpečovali aj písomne v prijímacej zmluve. Napokon učitelia či rectori, ako ich nazývali začiatkom 20. storočia, sa na túto významnú úlohu ochotne podujímali, aby aj takto prispeli k vytváraniu vianočnej atmosféry. Prípravy bývali rozličné. Najčastejšie učiteľ už niekoľko týždňov vopred vyslal školské deti po domoch s naučenou piesňou, aby vyžiadali obilie. Gazdovia dávali nielen žito, ale aj strukoviny, údeniny a vajčička pre učiteľa. Učiteľ sa zase postaral, aby sa zrná včas dostalo do mlyna a odtiaľ nazad k nemu. Keď bol v obci obecný mlyn, dával múku mlynár, inokedy

dal múku sám učiteľ. Kúpil aj ostatné veci, čo boli potrebné, okrem mlieka, masla a vajec. Tieto potraviny priniesli dievčatá do školy v hojnom množstve, len čo sa dozvedeli, že sa idú piecť oblátky. Mládenci sa zase postarali o drevo a pomáhali aj pri pečení oblátok, veď práca so železami nepatrila práve k najľahším, najmä ak uvážime, že sa pieklo hlboko do noci, keď už oči žiakov nezvyknutých na ponocovanie, premáhal spánok.

Oblátky sa piekli hneď v prvý deň po Lucii, niekedy až do Vianoc, podľa toho, aká bola obec veľká. Posledné dva-tri dni pred Vianocami školské deti poroznášali oblátky v košíkoch po domoch. Na každú rodinu sa ušlo pätnásť až dvadsať oblátok vodových, zo päť cukrových a navrchu boli položené dve - tri trubičky. Kde bola veľká rodina, bol aj košík pre ňu štedrejšie naložený, aby sa na každého člena ušli dva - tri kusy. Pred odchodom učiteľ ešte každé dieťa preskúšal, či dokonale ovláda vinš a roznáška sa mohla začať.

Vinš oravských detí mal jednoznačne ľudový charakter:

*„Vinšujem Vám na tieto hody,
žeby ste mali toľko mlieka ako vody
a smotánky plné džbánky,
masielko ako kvet,
dajte mi korunku, ale hneď.“*

Keď deti odovzdali oblátky, domáci im naplnili košík potravinami a pridali aj peniaze, drobnú mincu pre žiaka, väčšiu pre učiteľa. Príprava a roznášanie nemali síce pôvod v ľudovej kultúre, ani nesplynuli so štruktúrou ľudových zvykov, napriek tomu však nemožno poprieť, že mali trvalé miesto v tradičnom živote dediny.

4.2 Vianočné obdobie

K najbohatším, najzaujímavejším, ale aj najkomplikovanejším patria určite zvyky medzi Vianocami a Novým rokom. Vo štvrtom storočí cirkev presunula výročný deň narodenia Ježiša Krista na 25. december. Oslavy sa začínali v predvečer sviatku na takzvanú vigíliu, t.j. 24. decembra. Pápež Inocent XII. stanovil v roku 1691 za jednotný termín pre celý kresťanský svet Nový rok na 1. január.

Pre človeka dávnejších období nebolo totiž mysliteľné začínať akúkoľvek etapu, aby sa pritom neusiloval zabezpečiť magickými úkonmi jej pozitívny priebeh, pravda, podľa svojich vedomostí a predstáv. O to väčšie úsilie vyvinul, keď išlo o také významné obdobie, ako bol celý ďalší rok. V ľudovej tradícii obidva termíny, 25. December a 1. január, mali prakticky rovnocenné postavenie a k jednému i druhému sa viazali činnosti rovnakého významu. Všetko v domácnosti muselo byť cez sviatky čisté a na svojom mieste. Ženy museli posledný týždeň pred Vianocami vrátiť požičané predmety, všetko opraviť, vyčistiť a prácu si zadeliť tak, aby na sviatky bolo šatstvo a bielizeň vysušené a uložené. Prikazovala im to poverová predstava, podľa ktorej ak cez Vianoce visí v dome kožuch, bude hynúť dobytok, ak však šaty, do roka zomrie ten, komu patria. Ohľad na zdravie členov rodiny si vynucoval dôkladné vyčistenie riadu, nábytku, stien a vôbec celého interiéru. Praslicu s vretenami vyniesli na povalu alebo iné málo obývané miesto, pretože žena, ktorá by sa od Vianoc do Troch kráľov pozrela na vreteno, trpela by na pichanie v boku. Magický zákaz do Troch kráľov priasť, tkať, šiť, prať zabezpečoval ženám odpočinok bez toho, aby im niekto mohol vyčítať, že leňošia. Rovnako muži narúbali dostatok dreva, dobytku vymenili podstielku, pripravili krmivo, vykonali všetky práce, ktoré bolo možné urobiť s viacdenným predstihom.

4.2.1 Štedrý deň

Štedrý deň bol spojený s bohatou hostinou, pri ktorej sa jedlo hlavne mäso. Na Kysuciach verili, že ak chýba mäso na štedrovečernom stole, bude hynúť dobytok. Na okolí Bánoviec a Topolčian, ako i na východnej Morave presunuli bohatú večeru, nazývanú obžernú alebo tučnú, na predchádzajúci deň. V niektorých obciach varili dlhé rezance, aby narastali dlhé klasy. Vcelku však nezáležalo natoľko na druhu jedla, ako na jeho kvantite, aby sa každý mohol najesť, koľko vládal. Obžerný večer existoval do polovice minulého storočia, hoci sa vysvetľoval už iba tým, že pred pôstnym dňom sa musí každý posilniť. Štedrý deň má u nás viacero pomenovaní. Popri uvedenom názve, ktorý je zrejme najstarší, používal sa často termín kračún. Je predpoklad, že označenie vzniklo z latinského creatio, narodenie. Ďalší často používaný názov bol vilija, z latinského slova vigília, ktorým sa označoval predvečer sviatku všeobecne.

Na Štedrý deň ráno, sotva minula polnoc, ženy miesili cesto na vianočné pečivo. Usilovali sa, aby boli s pečením na úsvite hotové, a to jednak preto, že podľa tradície malo byť obradné pečivo do východu slnka z pece vonku, a jednak preto, aby mali čím obdarovať koledníkov a vinšovníkov. Ani tam, kde sa tento čas nedodržiaval, nsmelo sa pečenie pretiahnuť cez poludnie. Napriek vymedzenému času si gazdiná nemohla dovoliť postupovať unáhle. Cesto muselo byť dobre vykysnuté, pečivo pekné, vydarené. Nízke, nevykysnuté chleby a koláče boli totiž predzvest'ou úpadku celého hospodárstva, puknutá kôra mala symbolizovať úbytok, na

Orave i rozpad manželstva. Taktiež na Orave dali do pece toľko chlebov, koľko ľudí bolo v dome, a do každého chleba zapichli strúčik cesnaku. Koho cesnak v peci očernel, ten mal v nasledujúcom roku zomrieť alebo často chor'aviť. Ak bolo v dome priveľa ľudí, dali do jedného bochníka po viacerých strúčkoch. Pri práci gazdiná používala nové nástroje – pekársku lopatu, ohreblo i ometlo, ktoré gazda urobil v čase, keď kyslo cesto, teda do východu slnka. Novozhotovené nástroje mali obnoviť zdravie členov rodiny. Ovocie bolo v minulosti významnou zložkou stravy. Majiteľom ovocných stromov preto pochopiteľne záležalo na dobrej úrode a na jej dosiahnutie mali slúžiť viaceré magické úkony realizované v období Vianoc. V oblastiach stredného Slovenska mal zvýšiť úrodnosť ovocných stromov kúsok z cesta na opekance, ktorý bol odrezaný ako prvý. S cestom potom narábali deti. K stromom niesol väčší súrodeneц menšieho na chrbte. Tento potrel cestom stromy a keď bol s prácou hotový, v nosení sa vymenili. Menší vzal na chrbát väčšieho a tak ako on cítil na chrbte ľarchu, mali ju cítiť aj stromy, keď bude dozrievať ovocie. Inde gazdiná jednoducho poobtierala ruky od cesta o ovocné stromy, pravda, musela tak urobiť ešte pred východom slnka. Aj popol z pece, v ktorej sa pieklo vianočné pečivo, vysypali pod stromy s rovnakým účelom. Ak bol v sade strom, na ktorom v uplynulom roku bez zrejmej príčiny nebolo ovocia, gazda ho opakom sekery zľahka pobúchal hovoriac: „*Ak nebudeš na budúci rok rodiť, tak ťa vytmem*“. V tejto súvislosti je potrebné pripomenúť, že podľa predstáv siahajúcich hlboko do predkresťanského obdobia, ktoré však v aktívnej dobe pretrvali až do minulého storočia, človek, ktorý vyt'al zdravý ovocný strom, sám v krátkom čase zomrel. Presvedčivým dôkazom zdravia stromov boli ich plody. Ak ani spomínaný úkon strom nezaktivizoval, mohol ho majiteľ beztrešne vyrúbať a nahradiť novým.

V priebehu pečenia vianočného pečiva sa stretávame s celým radom kedysi všeobecne rozšírených úkonov a predstáv. Tak napríklad gazdiná, ktorej záležalo predovšetkým na dobrej znáške vajec, očistila si ruky od cesta na dvore, aby ho pozobali sliepky. Ak rukou od cesta utrela tvár dospievajúcemu chlapcovi, ušetrila ho ešte na dlhší čas od holenia. Pri práci s opekancami bolo treba dať pozor, aby žiaden nepadol na zem, pretože by do roka padol, teda uhynul dobytok. Na dolnej Orave pred prvou svetovou vojnou vylievali vodu z opekancov na krížne cesty, aby na ďalší rok zahnali nešťastie z domu. Na východnom Slovensku ju vyliali pod ovocné stromy.

Pri využití vianočného cesta nechýbali, pravdaže, ani ľúbostné čary. Ak chcelo dievča vedieť, ako sa bude volať jej muž, odtrhlo trochu z cesta určeného na chlieb, do východu slnka upieklo z neho bochník a večer vyšlo s ním na cestu. Prvého muža, ktorý išiel oproti, sa potom opýtalo na meno. V hornonitrianskych obciach vzalo dievča koláč z prvého napečeného plechu, rozlomilo ho a položilo na krížne cesty. Vydať sa mala za toho mládenca, ktorý prešiel prvý popri koláči.

Ako už z dosiaľ uvedeného vyplýva a potvrdzujú to aj ďalšie zvyky, pečivo malo vo vianočných obradoch mimoriadne veľký význam. V minulosti boli ľudia presvedčení, že bežne používaný chlieb má pri obradnej príležitosti mnohovýznamnú magickú funkciu. V Šariši, Zemplíne a v niektorých ďalších oblastiach Slovenska figurálne pečivo (väčšinou v podobe vtákov) dávali deťom, najmä koledníkom.

Skvalitnenie múky a technológie prípravy cesta umožnilo diferencovanie pečiva na chlieb a koláče. Z vianočného pečiva si základný význam udržal chlieb, ku ktorému sa viaže najviac rozličných zvykov. V posledných desaťročiach sa vianočný chlieb tvarom a technológiou prípravy cesta neodlišoval od každodenného. Jeho špecifické určenie bolo vyjadrené skôr v názve vilijový chlieb alebo kračún.

V obciach východného Slovenska bolo zvykom vložiť do chleba fľaštičku s medom. Tomuto potom pripisovali väčší liečivý účinok a používali ho aj na prípravu nápojov lásky.

Nezabúdalo sa ani na ľudí mimo gazdovstva, ba ani na zomretých. Na Kysuciach, Horehróní aj v iných oblastiach bol jeden z chlebov určený pre špitálnikov, teda obyvateľov miestneho chudobinca. V južnejších oblastiach Slovenska upiekli niekoľko asi polkilových bochníkov, ktoré rozdali žobrákom so žiadosťou, aby sa pomodlili za ich zomretých. Na Orave bol jeden z menších chlebov určený pre dušičky. Na štedrovečernom stole musel ostať nedotknutý až do Nového roku, keď ho rodina spoločne zjedla.

Okrem chlebov, posúchov, opekancov sa na Vianoce piekli koláče z kysnutého cesta, či už hladké alebo pletené, neskôr i plnené. Hojnosť pečiva bola jedným zo spôsobov, ktoré mali podporiť dobrú úrodu v nastávajúcom roku. Na Vianoce sa každý musel dosýta najesť a okrem toho muselo z pohostenia vystačiť aj na obdarovanie početných vinšovníkov. Pri príprave pečiva sa okrem spomenutých realizovali aj ďalšie poverové úkony.

Na Liptove jedli z prvého chleba, ktorý na Štedrý deň upiekli, pred stajňou, aby aj dobytok vždy všetko s chuťou skonzumoval. V Turci sa zase syn alebo paholok na gazdovstve usiloval ukradnúť prvý posúch. Ak sa mu to podarilo, mal ho zjesť pri dobytku. Cieľ bol rovnaký ako v predchádzajúcom prípade.

Štedrý deň nazývali aj pôstnym dňom. Cez deň sa jedlo málo, výlučne len bezmäsité pokrmy pripravené na masle alebo oleji. Niektorí si zajedli z napečených koláčov a zapili ich mliekom. Človek sa však nemal pozabudnúť a jesť pred domom pod strechou, „lebo si naň budú ľudia ústa otvárať“, teda po celý rok nevyjde z ľudských rečí. Väčšinou sa však nesmeli jesť nič z jedál určených na večeru, či podobných, ako sa jedli večer. Napríklad kto zjedol orech alebo mak, mal trpieť na vrede; kto sa cez deň napil, mal byť v lete stále smädný a podobne.

Veľmi často sa pri vianočných zvykoch požadoval úplný pôst až do chvíle, keď sa ukázala prvá hviezda. Dievča, ktoré do večera vydržalo o hlade, malo dostať dobrého muža, mládenec zase ženu. Keď sa dievča chcelo pomstiť nevernému milencovi tak, aby už žiadnu ženu nemohol ľubiť, malo sa podľa receptu z Horných Bziniac taktiež celý deň postiť a dotyčnému dať potom v jedle lieskový kvet. Malým deťom sľubovali, že ak vydržia do večera o hlade,vidia na stene zlatú krokvu, koníka alebo koč. Pravda, miesto zlata uvideli deti na stene iba ak odraz zrkadla, ktorým niekto z dospelých šikovne manévroval proti svetlu.

S ohľadom na význam a čaro celého dňa dostalo sa primeranej pozornosti aj zvieratám. Strážny pes, kohút a gunár dostali po kúsku cesnaku, ktorý im mal pridať silu a odvalu. Chlapec priniesol do izby hus, pritúlil sa k nej a natrel jej hlavu medom, aby sa páčila aj gunárovi.

V Liptove gazdiná toľko ráz pobúchala hus po chrbte varechou, ktorou vyberala opekance, koľko vajec od nej chcela. Na okolí Modrého Kameňa dali husiam sršnie hniezdo, aby mali mocné húsence.

Na okolí Banskej Bystrice gazda doniesol do kurína vrece, sekeru a vyhrážal sa slietkam nasledovne: „*Ak každá neznesie do roka za toto vrece vajec, tak vám všetkým hlavy poodtínam.*“

Kohút bol od staroslovanskej epochy požadovaný za spoľahlivé orákulum. Preto aj na Štedrý deň dávali ráno pozor, koľko ráz zakikirika, pretože v toľký týždeň od začiatku roka mala začať jarná orba.

Na Štedrý deň sa opäť stretávame s mágiou „prvého dňa“. Každý sa usiloval vyhnúť zlej nálade, mrzutostiam, zvade, kriku, plaču, bitke, pretože keby sa vyskytli, po celý rok by sa často opakovali.

Spoločný, včas hotový so všetkým mal byť ten, kto na Štedrý deň zavčasu vstával. Musel sa však ihneď obuť, pretože v ten deň sa nesmeli stúpať na zem bosou nohou. Odôvodňovali to tým, že keby si niečo pichol do nohy, celé leto by ich mal dorážať od trní. Tento dôvod je zjavne druhotný. Pôvodný zmysel zákazu stúpať na zem v tento deň bosou nohou možno hľadať v prejavoch úcty k zemi.

Na Slovensku nebolo oblasti, v ktorej by nehádzali do studne soľ, orech, chlieb, resp. oblátku, prípadne i cesnak v presvedčení, že si tým zabezpečia v studni na celý rok dostatok zdravej vody.

Viacere povere súviseli s hospodárstvom. Dvor zametali smerom k múru, aby sliepky vajcia nezanášali. Nielen dvor, ale aj izba sa musela zamiesť novou metlou ešte pred zotmením, aby sa v dome nedržali blchy. Nesmeli sa zametať smerom ku dverám, aby sa majetok nevymietol.

Magické úkony zamerané proti hmyzu sa však netýkali múch, o ktorých existovala osobitná kategória predstáv. Súviseli s vierou v krátkodobý návrat zomretých na zem v čase zimného slnovratu. Práve muchy boli považované za jednu z podôb, v ktorej sa ukazovali. V devätnástom storočí sa s touto predstavou stretávame už len sporadicky, no objavenie sa muchy na Štedrý deň bolo považované ešte aj v prvej polovici 20. storočia za znamenie, že do roka nikto v dome nezomrie a väčšinou platil zákaz usmrtiť ju, zriedkavejšie sa odporúčalo takúto muchu chytiť a nosiť ju pri sebe ako talizman.

Podľa počasia na Štedrý deň či na Vianoce ľudia usudzovali, aké výsledky ich očakávajú v nastávajúcom roku v celom hospodárstve. Tmavé nebo veštilo tmavé, teda plné stodoly a veľa ovocia. Veľký, svetlý mesiac bol predzvesťou neúrody, množstvo hviezd predpovedalo veľa hydiny, dobrú úrodu hrozna a kvalitnú trávu. Ak bolo nebo zatiahnuté, mali kravy dobre dojsť. Množstvo snehu, dlhé cencúle a vietor veštili dobrú úrodu jabĺk, ale aj iného ovocia. Zlou predzvesťou bola hmla. Ak bola na horách, malo zomrieť veľa starých ľudí, ak však v dolinách, mali zomierať mladí.

Štedrý deň rovnako ako Božie narodenie a Nový rok boli považované za začiatok novej etapy a z hľadiska vtedajších predstáv bolo prirodzené, že príchod ženy ráno v akýchkoľvek z týchto dní neveštil nič dobrého. A tak aj tieto dni rovnako ako niektoré predchádzajúce boli príležitosťou pre chlapcov potešiť svojim včasným príchodom susedov a príbuzných a podporiť v nich nádej na lepšie vyhliadky do budúcnosti.

Chodenie vinšovníkov a koledníkov nebolo všade jednotné. Niekde chodili viac na Štedrý deň, inde zase na Božie narodenie. Obsahovo boli vinše, či už išlo o Štedrý deň, Božie narodenie alebo o Nový rok, v podstate rovnaké. Menšie deti recitovali krátke štvorveršia, primerané ich memoračným schopnostiam. Obvykle v nich oznamovali svoj príchod a jeho pravú motiváciu, pravda, zo svojho hľadiska. Podstatný bol príchod dieťaťa, spodobňujúceho želané vlastnosti, a nie text, ktorý odriekalo. Trochu inak to bolo v prípade dospelých. Aj oni museli mať isté požadované vlastnosti, no ťažisko ich vystúpenia bolo vo vinši, ktorý vzhľadom na svoj obsah často nadobúdal funkciu zariekania. Takúto

podobu mali predovšetkým vinše pastierov, hlásnikov, hájnikov a ďalších, ktorí sa v súlade so svojím poslaním usilovali vystupovať dôstojne a s plnou vážnosťou. Vo svojich vinšoch, bohatých na prirovnania, želali gazdovi i gazdinej v nastávajúcom roku dobrú úrodu, zveľadenie dobytky a hydiny, v osobnom živote zdravie a spokojnosť. Iní uprednostňovali vinše žartovné, alebo nimi aspoň ukončili svoje spočiatku vážne želania.

Pastieri obchádzali všetky domy, z ktorých im počas sezóny zverovali kravy, ovce, kozy, ošípané, zriedkavejšie kone. Táto ich obchôdzka, pri ktorej dostávali rôzne naturálie, najmä koláče a pálenku, trvala v menších obciach niekoľko hodín, vo väčších končila až večer.

Tak ako v iných oblastiach aj na Spiši pastieri začínali s obchôdzkou včasráno a dbali na to, aby postupovali hore dedinou, a nie opačne.

Dopoludnia začali gazdiné pripravovať varené jedlá. Optimálny jedálny lístok mal byť zostavený tak, aby sa na štedrovečerný stôl dostali všetky plodiny, ktoré sa na gazdovstve pestovali. Skutočnosť, že sa ocitli na stole práve pri tejto príležitosti, mala mať pozitívny vplyv na ich pestovanie v ďalšom hospodárskom roku. Tak, ako sa v jednotlivých oblastiach Slovenska odlišovala skladba pestovaných plodín, líšil sa aj štedrovečerný jedálny lístok. Popri pečených a varených cestovinách sa najčastejšie varil hrach alebo zriedkavejšie šošovica, kapustnica s hrbmi, polievka zo sušenej alebo čerstvej repy a koreňovej zeleniny, hruškový alebo slivkový prívarok, kaša z prosa. V katolíckych obciach sa aj pri večeri dodržiaval pôst, jedli sa iba pokrmy rastlinného pôvodu pripravené na masle. Ak aj gazdiná pripravila mäsité jedlá, jesť ich mohli až po polnoci, teda na druhý deň. V evanjelických obciach sa varila kapustnica s klobásou a na štedrovečerný stôl sa dostalo aj bravčové mäso. Na východnom Slovensku bol počet chodov vymedzený na sedem alebo deväť, na severnom mal byť ich počet párný, na ostatnom území nebol určený.

Na Štedrý deň mal každý množstvo povinností, ktoré musel plniť v stanovenom poradí a čase. Napriek tomu podvečer pôsobili dediny a mestečká nezvyčajne pusto. Obloky ostávali tmavé až do úplného zotmenia, pretože nikto nechcel zapáliť svetlo ako prvý. Najčastejšou príčinou bola povera, že do domu, v ktorom sa ukáže prvé svetlo, príde hmyz z celej obce. Táto predstava bola posilňovaná aj radou, podľa ktorej ak sa chcel niekto hmyzu zbaviť, mal z neho hoci len jeden exemplár chytiť a odniesť do takéhoto domu. Ostatný hmyz sa vraj presťahoval za ním. Podľa iných, menej frekventovaných predstáv, v dome, kde sa ukáže prvé svetlo, vznikne požiar, alebo sa budú ľudia stále hádať, prípadne niekto do roka zomrie.

Večera sa mala začať vo chvíli, keď sa na oblohe ukázala prvá hviezda. Dovtedy muselo byť všetko pripravené na Dohviezdny večer. Na Spiši gazda doniesol z hory jedľové vetvičky a pozapichoval ich nad zárubne všetkých dverí. Ihličie malo ochrániť ľudí i zvieratá pred škodlivými zásahmi démonov a

zomretých, ktorí podľa starších predstáv európskych národov prichádzali cez Vianoce na krátky čas k svojim žijúcim potomkom. Rovnakú funkciu ako ihličie plnil v iných oblastiach oheň alebo voda.

V obciach na okolí Bánoviec gazdiná vykropila všetky priestory svätenou vodou. K ochranným prostriedkom patrili silne aromatické rastliny, preto na celom Slovensku natierali dvere cesnakom. Používali tiež cibuľu, chren, petržlen, šípky, kvety liesky a iné. Tieto ochranné rastliny dával gazda dobytku na chlebe alebo zapečené v pečive pripravenom osobitne na tento účel. Chleboviny mali pôsobiť na dobytok tak, aby bol tučný a netrpel hladom. Domácim zvieratám často dávali aj jablko, med, oblátku, opekanec alebo kus štedráka, aby aj dobytok mal účasť na obradnej večeri. Tieto potraviny dával gazda dobytku väčšinou ešte pred večerou. Na okolí Topoľčian a Bánoviec kládli ku dverám stajne železo, aby bol dobytok silný.

Na severnom a východnom Slovensku zavesili nad stôl (býval v kúte izby) zo slamy upletený „venček“, na spodku ktorého boli klasy. Tento venček bol symbolom kontinuity úrody, dosiahnutej v jednom a očakávane v nasledujúcom roku.

4.2.2 Vianočný stôl

Mimoriadna starostlivosť bola venovaná úprave stola. Stôl v kúte izby bol považovaný za posvätné miesto. Na stôl nebolo možné položiť ľubovoľný predmet, napríklad klobúk, a už vôbec sa nesmelo naň sadnúť. Bol prvým kúskom nábytku, ktorý priniesli do novopostaveného domu, obchádzala ho nevesta, keď ju priviedli do ženíchovho domu, pod stôl položili novorodiatko, z jeho rohov zoškrabovali triesočky na liečenie. Všetko, čo bolo na štedrovečernom stole, pri ňom, pod ním, alebo zavesené nad ním, nadobúdalo pozitívne magické vlastnosti a malo rituálny význam.

Pod vianočný stôl dal hospodár železné nástroje, s ktorými vykonával najdôležitejšie práce. Sekera, lemeš, motyka, rýľ, ale aj hoblík, šidlo, kladivo a ďalšie nástroje mali zabezpečiť nielen dobré pracovné výsledky roľníkov a remeselníkov, ale aj silu a zdravie tých, čo sedeli okolo stola. Na okolí Nitry verili, že ak pri požiari zatnú do horiaceho trámu sekerou, ktorá bola počas troch Vianoc pod stolom, oheň ustúpi. V mnohých domoch obtočili okolo stolových nôh reťaz tak, aby si okolo sediaci mohli na ňu položiť nohy. Reťaz zamknutá kladkou predstavovala kruh, ktorý mal popri zdraví upevniť aj súdržnosť a jednotu rodiny.

Pri úprave stola sa vyskytovali miestne odchýlky. Na mnohých miestach položili na stôl trochu slamy a sena, medzi to roztrúsili po niekoľkých zrnkách zo všetkých druhov obilia a to všetko prikryli bielym ľanovým obrusom. Na Orave z tohto obrusu potom na jar rozosievali zrno. Iní dávali zrno na misku, ktorú postavili na stôl.

Forma, v akej sa zrno a iné plodiny dostali na štedrovečerný stôl, nebola dôležitá, rozhodujúca bola samotná ich prítomnosť.

Na štedrovečernom stole nesmel chýbať pochopiteľne ani chlieb. No aj tu sa stretávame s odlišnosťami, či už ide o počet bochníkov, alebo o spôsob ich uloženia. Väčšinou dávali na stôl jeden chlieb, ktorý mal ostať celý až do Nového roku. Ak bol dostatok iného pečiva, ďalší chlieb už nepridali, v opačnom prípade položili na stôl aj druhý bochník na bežné konzumovanie. Požiadavka celistvosti sa však nedodržiavala vždy dôsledne. Na Orave, v Gemeri, ale aj v niektorých oblastiach odkrojili z vianočného chleba vršok, položili ho na stôl a odkladali do neho omrvinky. Skrojok s omrvinkami dávali niektorí po Vianociach kravám, aby nestratili mlieko, väčšinou ho však odkladali na liečenie.

4.2.3 Vianočný stromček

Oblúbili si ho ľudia na celom svete. Jeho história sa začala písať v nemeckom protestantskom prostredí. Nevie sa presne, v ktorej krajine si ľudia na Vianoce začali ozdobovať svoje príbytky ozdobenou drevinou. Ale v podobe, v akej vianočný stromček poznáme dnes, existuje už viac ako 400 rokov. Do 19. storočia bol len mestskou rekvizitou. Na vidieku sa začal objavovať až v 20. storočí, najmä po 1. svetovej vojne. Do Ameriky ho priniesli hessenské oddiely Juraja III., v čase bojov za nezávislosť. Do Veľkej Británie sa dostal až v roku 1829, keď princezná Lievenská usporiadala v Hertfordshire večierok pre deti. Ale naozaj neoddeliteľnou súčasťou sviatočného obdobia sa stal až potom, keď ho v roku 1841 vztýčil princ Albert na Windsorskom zámku. V roku 1815 sa spomína prvý stromček v Gdansku, v roku 1817 vo Viedni, v roku 1819 v Budíne, v roku 1837 v Paríži, v roku 1828 vo Westminsterском paláci v Londýne a v roku 1833 v Ríme. Odpoveď na otázku, prečo sa najznámejším symbolom Vianoc stala práve drevina, nie je jednoznačná. Ale podľa niektorých bádateľov treba siahnuť do hlbokej histórie. Teda do čias kresťanstva, keď si hľadalo veriacich medzi pohanmi. Legenda hovorí, že starí keltskí kňazi verili, že ich bohovia prebývajú v stromoch. Pred jednou slávnosťou, vraj pripravili bohom krvavú obeť, mladého muža. Na stretnutí sa objavil kresťanský misionár Winfried, ktorý prítomným ľuďom

porozprával príbeh o narodení Ježiša Krista a o sile dobra a lásky. Svedectvo presvedčilo kňazov a darovali mladíkovi život. Vyťali strom, v ktorom podľa nich prebývali ich bohovia. Pri tomto strome spoločne večerali a oslávili Boží dar, narodenie Ježiša Krista. Z módnej novinky, ktorá sa rýchlo šírila z nemeckých oblastí do okolitých krajín, sa za krátky čas stal neodmysliteľný znak Vianoc.

Úspech tejto migrácie bol podmienený staršou tradíciou, ktorá vyžadovala, aby cez vianočné obdobie boli v dome čerstvé vetvičky, prúty, prípadne iná zeleň. V niektorých obciach pripravovali v roľníckych rodinách vianočné stromčeky až v tridsiatych rokoch 20. storočia, no väčšinou boli stromčeky známe ešte pred prvou svetovou vojnou. Jedličky vešali spočiatku na strop, nad stôl, až neskôr ich osadili do podstavca a ozdobovali jabĺčkami, orechmi, medovníkmi a inými cukrovinkami.

Podľa miestnych zvyklostí ostával stromček v dome do Troch kráľov alebo až do Hromníc.

Prvý umelý vianočný stromček, pochádza opäť z Nemecka. Bol vyrobený z husieho peria, kvôli ochrane lesov. Tento vynález, na začiatku 20. storočia hneď prevzali americké spoločnosti, ktoré sa pustili do výroby umelých stromčekov. Prvý, skutočne umelý, bol vyrobený z materiálu, z ktorého sa vyrábala záchodová kefa. Oproti stromčeku z peria mal mnoho výhod - uniesol viac ozdôb, bol cenovo prístupnejší, jednoduchší na výrobu a údržbu. Neskôr si tento systém výroby umelých vianočných stromčekov osvojili aj japonské firmy. Po druhej svetovej vojne rodiny začali uprednostňovať umelé stromčeky.

V súčasnosti existuje už milión spôsobov ako si ozdobiť vianočný stromček. Naši predkovia zďaleka nemíňali na vianočné ozdoby toľko peňazí, koľko míňame my. Na stromček vešali ovocie, napr. jablká, či orechy. Ozdoby si vyrábali doma a boli so slamy, dreva, vyšívané, háčkované, kovové, či sklenené. Na stromčeku dominovali aj sviečky, ktoré neskôr nahradilo elektrické osvetlenie. Postupne sa stromčeky začali zdobiť hviezdikami, guľami, sladkosťami, mašľami, reťazami a postavičkami, ako napr. anjelikmi, Mikulášom, či čertom.

4.2.4 Vianočná hygiena

Pred večerou sa všetci umyli a obliekli do čistých šiat. Biela ľanová košeľ mala gazdovi zabezpečiť v nastavajúcom roku kvalitný ľan. Ak gazda nebol dobre umytý, vystavoval sa nebezpečeniu, že jeho obilie napadne sneť. Potom sa celá rodina zhromaždila okolo stola a gazda s gazdinou sa venovali záverečnej fáze príprav na večeru. Nielen v predchádzajúcich storočiach, ale často aj v prvej tretine minulého storočia sa jedlá, najmä pečivo a plodiny, nedávali na stôl či

do miestnosti obvyklým spôsobom, ale obradnou formou, ktorá mala posilniť ich magickú funkciu a súčasne zvýrazňovala výnimočnosť a slávnostný rámec vianočných sviatkov. V starších obdobiach sa nadradenosť mužov v gazdovských rodinách odrážala aj v spôsobe stolovania. Zatiaľ čo muži sedeli okolo stola, ženy stáli za nimi. Na Štedrý večer sedeli okolo stola aj ženy a staršie deti. Počet stolujúcich mal byť párnny, alebo aspoň nemalo sedieť za stolom trinásť osôb. Svetlo poskytovala tradične sviečka, ktorá slúžila aj ako orákulum. Pri zapalovaní stolovníci pozorovali, na ktorú stranu sa obráti jej knôt. Ak smeroval k niektorej osobe, mala táto do roka zomrieť. Úmrtie v rodine sviečka veštila aj vtedy, ak počas večera zhasla. Keď dym smeroval hore, mali byť všetci po celý rok zdraví. V opačnom prípade mal niekto z rodiny chorľavieť. Ak niekto mal na stene dva tiene, mal do roka zomrieť, rovnako aj vtedy, ak nemal nijaký tieň, alebo ak sa na stene zjavil bez hlavy. Čím bol tieň intenzívnejší, tým mal byť človek zdravší a naopak. Keď knôt alebo dym smerovali medzi ľuďmi, ukazovali, v ktorom smere bude najvydarenejšie obilie, podľa inej interpretácie tiež smer, odkiaľ príde najsilnejšia búrka.

Večera sa začínala obyčajne tak, že po vypití hriatej pálenky nazývanej miestami i radostník, z ktorej každý dostal po pohárik, gazda namočil prst do medu a urobil každému na čelo krížik na ochranu proti zlému. Na východnom Slovensku hovorievali, že komu prvému med na čele uschne, prvý zomrie. V nitrianskej oblasti mal do roka zomrieť ten, ktorému sa med na čele roztkol. V niektorých rodinách si domáci robili krížiky navzájom, aby bol medzi nimi vždy súlad, inde krížik robila matka deťom, aby boli dobré, a dospelým dcéram preto, aby ich mládenci ľúbili. Med, ktorý bol na štedrovečernom stole, po Vianociach odložili a v prípade potreby používali na liečenie hrdla, popálenín a hnisavých rán, alebo ním natreli kúpený dobytok, aby sa mu v novej stajni dobre darilo.

Prvé jablko otec rozkrájal na toľko častí, koľko bolo pri stole ľudí. Ak potom niekto z domácich v nastávajúcom roku na cestách zablúdil, mal si spomenúť na niektorého z tých, s ktorými jedol vianočné jablko, a táto spomienka mu ihneď pomohla dostať sa na správnu cestu. Požiadavka, podľa ktorej jablko malo byť zdravé, červené a pekne sformované, signalizuje pôvodnejší význam zvyku, pri ktorom sa mali tieto vlastnosti preniesť na ľudí. Potom si každý vzal jablko sám a podľa toho, či bolo vo vnútri zdravé alebo červivé, usudzoval, aké bude jeho vlastné zdravie v budúcom roku.

Z jablka zvykli veštiť aj inak. Pri vertikálnom prekrojení ovocia bola veštba priaznivá vtedy, ak jadrá ostali neporušené. Keď bolo niektoré pri okraji poškodené, veštilo chorobu, ak celkom prekrojené, smrť. Pri prekrojení jablka horizontálnym smerom pozorovali, či prierez semenníka vytvára hviezdu alebo kríž. V prvom prípade bola veštba pozitívna, v druhom predpokladala smrť. Ak sa chcelo dievča dozvedieť, za koho sa vydá, olúpala jablko tak, aby kožka ostala v súvislom páse a prehodila si ju cez hlavu. Ak kožka po dopadnutí na zem pripomínala niektoré písmeno, malo toto označovať iniciálku mena budúceho manžela.

Podobne sa veštilo i z orechov. Podľa toho, či bol prvý rozbitý orech zdravý, prázdny, vysušený či červivý, predpovedali analogicky zdravie a život človeka v budúcom roku. Na strednom Slovensku zvykli naliať do väčšej nádoby vodu a na ňu si každý položil ku kraju zapálenú sviečku upevnenú v polovičke orechovej škrupiny. Koho škrupina odplávala najďalej od kraja, mal sa dostať najďalej od domu. Ak sviečka zhasla alebo sa aj so škrupinou potopila, dotyčný sa nemal dožiť budúcich Vianoc.

Ani jedno z jedál, čo sa dostali na štedrovečerný stôl, sa nekonzumovalo obvyklým spôsobom, ale dostávalo aj iný, magický význam a využitie. V oblastiach severného a severovýchodného Slovenska gazda odkrojil vršok z chleba, striedku z neho vybral, miesto nej tam naukladal po troške zo všetkých jedál a po večeri to vyniesol na pole. Touto obetou zemi si chcel získať jej priazeň a štedrosť. Na severnej Orave gazda odlomený vršok chleba prelomil ešte na polovicu, do striedky vložil cesnak, kúsok oblátky, med a všetko uložil pod stromček. Polovica bola určená do prvej brázdy, ktorú gazda na jar vyoral, druhú odložil na liečenie zubov. Na strednom Slovensku zvykli zapiecť do koláča peniaz. Kto si ho vo svojom kuse našiel, tomu sa malo cez rok dobre vodiť.

Ryba sa dostávala na štedrovečerný stôl nielen ako pôstny pokrm, ale aj vďaka šupinám pripomínajúcim mince, čím symbolizovala bohatstvo. Šupiny sa dávali pod obrus alebo pod taniere. Kto si takúto šupinu odložil do peňaženky, nemal byť nikdy bez peňazí. V žiadnom prípade sa na štedrú večeru nesmelo jesť mäso z hydiny, pretože by sa majetok rozletel, hydina by ho rozhrabala, pravda, opäť chápané symbolicky. Naopak, bravčové mäso malo gazdovstvu priniesť hojnosť a bohatstvo.

Na Záhorí sa hovorilo, že kto rozleje po stole tekutinu tak, že sa narobí veľa kvapiek, bude mať veľa ľudí na pohrebe. Medzi jedlom neodporúčali piť vodu, lebo vraj vtáci vyzobú zrno z rolí, alebo častejšie, že dotyčný bude počas žatvy stále smädný. Pálenky sa malo vypiť čo najviac, lebo koľko jej človek vypil, toľko krvi mu vraj malo pribudnúť. Bolo však treba dať pozor, aby nikto neprevrátil fľašu alebo nezhodil na zem pohár, lebo dotyčný by do roka zomrel. Rovnaký osud mal postihnúť toho, komu spadla na zem lyžica. Nôž ani vidličku pri večeri väčšinou nepoužívali, podľa jedných preto, že by sa dobytok poklal, podľa iných by obilie zarástlo bodľacím.

Počas večere gazdiná nesmela vstávať od stola, lebo by jej kvočky nechceli sedieť na hniezdach. Kto posúval po stole misy s jedlami, mal mať na poli veľa krtincov. Keď sa gazdinej kýchlo, krava, ktorá bola teľná, mala mať jalovičku, ak sa kýchlo gazdovi, býčka. K rozšíreným predstavám patrila aj tá, podľa ktorej človeka, ktorý sa opieral o štedrovečerný stôl laktami, budú bolievať ruky, alebo bude lenivý. Kto kopal do stola, mal byť potrestaný tým, že sa mu urobia na nohách rany. Naopak, zdravé

nohy mal mať a vôbec zdravý mal byť ten, kto si oprel nohy o reťaz alebo o niektorý zo železných predmetov uložených pod stolom. Jedlo sa nesmeli ochladzovať fúkaním, pretože kto by tak robil, mal mať boľavé ústa. Komu sa pri večeri driemalo, mal cez rok chorľavieť.

Jedlá sa po večeri zo stola väčšinou neodkladali, ostávali na ňom najmenej do druhého dňa, pečivo ostávalo po celé sviatky a chlieb obvykle až do Nového roku. Z jabĺk, ktoré zvýšili, dali v Honte aspoň jedno do válova dobytku, aby bol pekný, okrúhly. Omrvinky z pečiva si zachovali nadprirodzené vlastnosti celku, z ktorého pochádzali. Preto sa nikde nevyhadzovali do smetí, ale naopak starostlivo ich pozbierali a odložili.

Pretože úroda bola do značnej miery závislá na počasi, pamätalo sa aj na veštby v tejto oblasti. Bežný, takmer na celom Slovensku známy spôsob bol ten, že dvanásť vyčistených polovic orechových škrupín, z ktorých každá predstavovala jeden mesiac roka, naplnili vodou. Podľa toho, ako ktorá škrupina do rána vyschla, mal byť príslušný mesiac suchý alebo daždivý. Podobne sa usilovali zistiť charakter počasia pomocou dvanástich cibúľ, ktoré tiež zastupovali jednotlivé mesiace roka. Pred večerou vyhlbili do nich jamky a naplnili ich soľou. V ktorej cibuli sa soľ počas večere rozpustila, jej príslúchajúci mesiac mal byť mokrá.

Z iných veštieb sa ľudia chceli dozvedieť niečo o najdôležitejších udalostiach v osobnom živote. V okolí Nítry a v Turci pred večerou nabrali do hrnčeka toľko lyžíc vody, koľko mala rodina členov. Po večeri vodu lyžicou vyberali. Ak jej bolo menej, niekto z rodiny mal zomrieť, ak bolo viac, mal pribudnúť nový člen, ak bol počet lyžíc rovnaký, v rodine nepočítali so žiadnou zmenou. V Novohrade pre každého v dome naplnili orechovú škrupinu vodou a položili k peci. Komu do rána vyschla, mal do roka zomrieť.

Vo viacerých oblastiach stredného Slovenska postavili pred večerou okolo pece pre každého člena rodiny jedno polienko. Po večeri skontrolovali, či niektoré nepadlo. Komu padlo, ten sa už nemal dožiť ďalších Vianoc. Podobným spôsobom veštili v trenčianskej oblasti z kôpok popola vybraného z pece, v ktorej piekli vianočné koláče. Zdravý mal byť ten, ktorého kôpka bola aj po večeri neporušená. V Gemeri dali na tanier pre každého kôpku soli a položili pod stôl. Čia soľ do rána zvlhla, mal byť chorľavý, komu sa rozpustila, mal zomrieť.

Dievčatá ani pri tejto príležitosti nezabúdali na takú dôležitú otázku, akou je láska a manželstvo. Mnohé čary, ktorým sa po večeri venovali, poznáme už z predchádzajúcich príležitostí. Tak napríklad v južnom Honte išli dievčatá po večeri búchať varechou na strechu. Zatiaľ čo jedna búchala, druhá

držala nastavenú zásteru. Ak jej do nej padla raž, mala sa vydať za chudobného, ak žito, za bohatého. V iných oblastiach triasli slivku, klopali na studňu, na chlievy, na cudzie obloky a podobne. Popri týchto veštbách, známych už z predchádzajúcich príležitostí, stretávame sa na Štedrý večer aj s ďalšími, ktoré sa viazali špeciálne k tomuto dňu.

V okolí Nitry zapichlo dievča do jabĺčka tri zápalky a každú z nich nazvalo mužským menom. Podľa toho, ktorá zápalka horela najdlhšie, zisťovala meno budúceho manžela. V okolí Bánoviec si dievča uložilo pod pazuchu jabĺčko, ktoré dostalo pri večeri. Neskôr vyšla na cestu a aké meno mal mládenec, ktorého prvého zazrela, také meno mal mať jej muž. Ak súčasne počula štekať psa, mala sa vydať vo svojej obci, v opačnom prípade do cudzej. V nitrianskej oblasti hádzali mládenci, keď po polnoci vyšli z kostola, do dievčat orechy. Prvé dievča, ktoré mládenec trafil, malo sa stať jeho ženou. Dievčatá sa usilovali zistiť, či sa do roka vydajú, aj takým spôsobom, že sa postavili chrbtom ku dverám a cez hlavu si prehodili topánku. Ak topánka smerovala špičkou ku dverám, znamenalo to skorý výdaj, v opačnom prípade malo dievča ešte čakať. Tento zvyk bol známy na celom Slovensku.

Nejasnosti okolo vydaja mali poodhaliť aj ďalšie čary. Dievčatá po obvode dverí napísali kriedou písmena abecedy. Jedna z nich sa postavila pred dvere chrbtom a takto pospiatky ukázala dva razy rukou. Písmená, ktorých sa prstom dotkla, mali byť iniciálkami mena jej muža. Keď chcela vedieť, aký majetok ju čaká, rozbila vajíčko a bielok vyliala do pohára s vodou. Keď sa bielok držal pri hladine, mal byť muž bohatý, ak klesol na dno, chudobný. V okolí Nitry si dievčatá veštili i tak, že si na noc dali pod vankúš tri prúty: jeden neolúpaný, druhý olúpaný, tretí olúpaný do polovice. Ak ráno dievča vytiahlo obieleň prút, malo sa vydať za chudobného, ak neobieleň, za bohatého, zatiaľ čo tretí prút symbolizoval stred medzi obidvoma predošlými. Tvár nádejného ženícha mohlo dievča zazrieť o polnoci, ak sa pozrelo do pece osvetlenej sviečkou, alebo do studne, ba dokonca aj vtedy, ak sa pozrelo do plameňa sviečky cez rukáv mužského kabáta. Pravda, už ani v predchádzajúcich desaťročiach nebrala mládež takéto a podobné veštby vážne. Skôr iba ako zaujímavé hry, ktorým nechýbala istá dávka napätia a vzrušenia, čo im len pridávalo na atraktivnosti.

Sotva bolo po večeri, nastal nielen v rodinách, ale vlastne v celej obci čulý ruch. Každý mal už vopred premyslený alebo dohodnutý program, ako stráviť nastavajúce hodiny. Blízki susedia sa navštevovali, aby si zaželali šťastie, zdravie, spokojnosť.

Mnohí si radi spoločne zaspievali známe vianočné piesne „*Narodil sa Kristus pán...*“, „*Čas radosti, veselosti...*“, „*Povedzte nám, pastuškovia...*“ a ďalšie, či už pochádzali zo spevníkov, zo školy alebo od starších v dome.

4.2.5 Prvý sviatok vianočný

V prvý vianočný sviatok, skôr ako sa čokoľvek začalo v dome robiť, utekal niekto z domácich na potok po vodu. Na okolí Nitry to mal byť najstarší člen rodiny, v niektorých západoslovenských oblastiach dievča, väčšinou však bola požiadavka, aby vodu priniesol muž. Pri starších zvykoch predtým ako načreli vodu, hodili do potoka kúsok oblátky. V katolíckych obciach, kde sa chodilo na polnočnú omšu, doniesli vodu hneď po návrate z kostola. Ten, kto vodu doniesol, pokropil ľudí, prípadne aj miestnosť. Do vody hodili domáci peniaz, niekde jablčko, zriedkavejšie chren a od najstaršieho po najmladšieho sa v nej všetci rad-radom poumývali. Peniaz mal zaistiť každému blahobyť, jablko zdravie, chren silu a spoločné umývanie vzájomnú súdržnosť.

Na Kysuciach dbali, aby pri umývaní načierali vodu rukou smerom ku sebe, aby všetko dobré išlo k nim, a nie opačne. Na Myjave si každý mincu vo vode vyhodil a ak sa mu ukázalo číslo, mal mať šťastie v peňažných záležitostiach, ak opačná strana, v chove dobytká. Na okolí Žiaru nad Hronom vyliali vodu pod jablone. V Honte napojili touto vodou dobytok, v Turci ňou pokropili ovce, aby mali veľa jahniat. Jablko si medzi sebou podelili, peniaz ostal vždy tomu, kto doniesol vodu.

Prvý sviatok vianočný sa jedávalo v podstate to, čo na Štedrý večer, aj keď s niektorými obmenami. Tam, kde na Štedrý večer dodržiavali pôst, pribudlo na stôl bravčové mäso a jaternice upečené ešte v predchádzajúci deň. Na strednom Slovensku, najmä na okolí Banskej Bystrice, Zvolena, Novej Bane, Tisovca, nejedli opekance, ani iné jedlá s makom, lebo by sa vraj v dome držal hmyz. Na okolí Nitry, Topoľčian, Bánoviec sa vystríhali tĺcť orechy, lebo by sa vraj potom rozbíjal riad. Podľa povery z okolia Nového Mesta nad Váhom toho, kto jedol orechy, mali bolieť zuby.

Na Kysuciach chodil vinšovať gazda s ovcou, ktorá mala práve jahňa. Tri razy ju previedol okolo stola, odriekajúc obvyklý vianočno-novoročný vinš. Domáci potom dali ovci z jedál pripravených na stole. S ovcou ako prvým vinšovníkom, symbolizujúcim zdravie, množenie a bohatstvo, sa v starších obdobiach stretávame predovšetkým v podhorských oblastiach.

Z hľadiska obsahu predstavujú vianočné vinše v podstate tri skupiny. Do prvej, najstaršej, patria tie, ktorých účelom je privolať pozitívne momenty do života ľudí v nastávajúcom roku. V druhej skupine prevláda náboženské ladenie a sú odrazom kresťanskej interpretácie Vianoc. Tretia skupina, vývojovo zrejme najmladšia, no čo do frekvencie najčastejšia, má charakter zábavných riekaniek. Často sa všetky tri zložky prelínajú, v niektorých prípadoch sú vyvážené, inokedy vystupuje určitá zložka ako dominantná.

4.2.5 Druhý sviatok vianočný

Druhý sviatok vianočný bol deň Štefana. Nevzťahovali sa naň všetky tie prísne obmedzenia ako na predchádzajúci deň, a tak aj jeho celková atmosféra bola uvoľnenejšia, veselšia. Na rozdiel od predchádzajúceho dňa, keď nikto nesmel ani len stúpiť na zem bosý, na Štefana to bolo priam nevyhnutné. Zavčasu ráno, okolo tretej – štvrtej hodiny išli mládenci brodiť kone. Dievčatá a ženy si aspoň nohy namočili vo vode a rýchle sa umyli, aby po celý rok boli svieže, či už v práci alebo na zábave. Ak boli potoky zamrznuté, brodili sa ľudia i kone v snehu. Na Orave po návrate domov obsypali kone ovsom, aby boli mocné a tučné. Na Horehroní ich mládenci zapriahli do saní a prevážali dievčatá.

Keď šiel gazda ráno nakrmiť dobytok, musel byť, podobne ako v predchádzajúci deň, sýty. Každá gazdiná preto dbala, aby mal hospodár včas pripravené výdatné raňajky, obvykle kus mäsa alebo klobásu a pálenku. Skoro ráno odkladali misky s jedlami, ktoré boli na stole od Štedrého večera a s ktorými sa do Štefana nesmelo hýbať. Na stole ostal len chlieb, prípadne iné pečivo. Plodiny, ktoré boli na stole, zriedkavejšie pod stolom, roztriedili a podľa druhov pridali k tým, ktoré si odložili na sadenie alebo siatie.

Keď bolo všetko, čo bolo treba, poodkladané, pozametali izbu, z ktorej sa od Štedrého večera ani slamka nesmela vyniesť, pretože by sa z domu vynieslo bohatstvo.

Susedia a známi, ktorí prichádzali cez sviatky na návštevu, vstupovali do izby s obvyklým vianočno-novoročným vinšom, ktorého variant bol upravený v súlade s dňom návštevy.

Celý december až do prvého vianočného sviatku boli zábavy zakázané, mládež preto využila hneď prvý deň, na ktorý sa už tento zákaz nevzťahoval, a na mnohých miestach usporadúvala Štefanské zábavy.

Na Spiši, Horehroní a v niektorých susedných oblastiach chodili mládenci na spoločnú obchôdzku s muzikou, pri ktorej sa zastavili pred každým domom, v ktorom mal niektorý z mládenčov svoja dievča.

Ak im dievča nevyňieslo koláče a klobásu alebo peniaze, nesmelo prísť večer na zábavu. Z vyzbieraných peňazí zaplatili mládenci za izbu, ktorú si prenajali, a muzikantov. Za zvyšok nakúpili pálenku. Priniesli aj vyzbierané pečivo a mäso. Dievčatá, hoci na zábavu už vlastne prispeli, tiež neprichádzali s prázdnyimi rukami.

V Honte približne do roku 1940 chodili mládenci „po orechoch“. Na čele sprievodu, v ktorom nechýbal harmonikár, išiel mládenecký richtár, v ruke mal trstinovú palicu ako odznak svojej hodnosti

a na chrbte prevesenú veľkú plátennú kapsu, zvanú visák. Pred každým domom, v ktorom bolo dievča, sprievod zastal.

Niekoľkí mládenci vyviedli dievča von a chvíľu s ním tancovali. Potom všetci vošli do izby, kde už bolo pre nich pripravené pohostenie, predovšetkým pálenka a klobása a na miske lieskové orechy, ktoré si mládenci vysypali do kapsy.

Keď už mládenci obišli všetky domy, odobrali sa k mládeneckému richtárovi a pri delení orechov sa radili, ktorý z nich by bol najvhodnejším richtárom na ďalší rok. Povinnosti mládeneckého richtára boli rozličné. Predovšetkým musel dať k dispozícii izbu pre zábavy dospelaj mládeže, ktoré si táto pri viacerých príležitostiach v zimnom období usporadúvala. Z vlastných prostriedkov prikupoval pálenku a pri príprave pohostenia z vyzbieraných naturálií dopĺňal všetko, čo bolo potrebné. Ak nebolo dost peňazí na vyplatenie muzikantov, chýbajúcu sumu musel doložiť sám. Vzhľadom na uvedené povinnosti prichádzali pri voľbe do úvahy len synovia z bohatých gazdovských rodín. Zvolenie za richtára bolo poctou pre celú rodinu.

Popoludní na Štefana sa mládenci stretli posledný raz u starého richtára, ktorý ich pohostil. Neskôr sa všetci pobrali do domu novozvoleného mládeneckého richtára, ktorému odstupujúci odovzdal stužkami ozdobenú palicu. Za preukázanú česť sa novozvolený richtár odmenil pohostením, spojeným so zábavou.

Piesne, hry a riekanky pre deti materských škôl:

ZIMA

- Pradie mačka dlhú niť, že vraj zajtra bude šiť. Kocúrovi bundičku, sebe peknú vestičku. (V. Šimková)
- Kreslím ako padá sneh na polia i cesty. Snehuliaka kreslím tiež, bez kabáta, vesty. Snehuliaci, tí sa majú, nekašľú a nekýchajú, aj keď kmotru meluzínu pozvú ráno na hostinu. (V. Šimková)
- Mám ručníček mám, komu že ho dám? Nikomu inému, len môjmu milému, toho rada mám. (Ľudová)
- Osievame múčku v slamenom klobúčku, čo naosievame, pekárovi dáme a čo zvýši, to Maryši, čo zostane, to Zuzane. (M. Ďuríčková)
- Varila myšička kašičku v maľovanom varníčku. Tomu dala na mištičku, tomu dala na rajničku, tomu dala na lyžičku, tomu dala na vidličku, tomu dala na tanierik, lenže mu mačka spapala. Mamička mačku prútom šibala a mačka šmyk – šmyk po rúčke skryla sa v pazúške. (M. Ďuríčková)
- Sviet' nám stromček jagavý, už sme všetci zvedaví. Čí je ten darček a čo je v ňom: cingi – lingi bom.

Sviet' nám vločka veselá, svet sa odel do biela bláznivé vrabce škriepia sa s ním, čimčarára, čimčarára čim- čim-čim.

Sviet' nám sniežik bielučký, chytíme sa za rúčky, nech našim spevom znie celý dom, cingi-lingi, cingi-lingi bom. (A. Čobej)

- Kúpil otec rybu, hned' na svitaní. Už si ona pláva pekne vo vani. Sem-tam hodí chvostom, sem-tam spraví čľup. Len sa milá rybka, len sa pekne kúp. (A. Čobej)

- My sme vločky-iskierocky, šaty máme snehové. Keď je zima metelica, do tanca sme hotové. [:Veselme sa, kým je čas, kým je zima, kým je mráz! :] (V. Janusová)

- Oženil sa Haťa – paťa, vzal si ženu Helenu. Nemali sa čím prikrývať, prikryli sa halenu.

Oženil sa Leda – byl, vzal si ženu Milku. Nemali sa čím prikrývať, prikryli sa pilku. (Ľudová)

- Spinkaj bába zavri očka. Čaká ťa už postieľôčka. Spinká mačka, spinká macík, spinka lopta, spinka vtáčik. Aj slniečko ide spať, nebude sa s nami hrať. (E. Hrubín)

- A ty Hana stoj v kole, stoj v kole, ružovaný vienok, ružovaný vienok nový na peniažtek kto je zdravý ružovaný vienok.

A koho máš vziať do tanca, ružovaný vienok, ružovaný vienok nový na peniažtek kto je zdravý ružovaný vienok.

- Jeden, dva, tri, štyri – päť, spočítam si všetko hned'. Päť prstiekov na ruke, päť kvietočkov na lúke, päť gulôčok v jednej jamke utekajme k našej mamke. Jeden, dva, tri, štyri – päť, už to vieme naspamäť.

- Šijeme vrecia šijeme. Kde ich predávať pôjdeme? Z mesta do mesta, široká cesta, predávať ich budeme. (Ľudová)

- Bodaj by vás, vy mládenci, čerti vzali,
keď ste vy mňa na ten tanec nepozvali,
[:ja by bola tancovala, aj na cimbal niečo dala,
aj vás všetkých pobozkala.:] (Ľudová)

- Čierne oči choďte spať,

[:čierne oči choďte spať, bo musíte ráno vstať, bo musíte ráno vstať. :]

Ráno, ráno, ráničko,

[:ráno, ráno, ráničko, keď vychodí slniečko,
keď vychodí slniečko.:](Ľudová)

- Ide pavúk po papuči, kým sa Janko nerozpučí. Ide pavúk po stene, nesie zlaté prstene. (Ľudová)

- Kukulienka kde si bola, keď tá tuha zima bola? [:Ajajaj kukuku sedela som na buku:].

- Sedela som na to dube, kde Janičko drevo rube. [:Ajajaj kukuku sedela som na buku:]. (Ľudová)

- Bol jeden gajdoš, čo gajdoval za groš. A to všetko dziny, dziny, od dzedziny do dzedziny. (Ľudová)

- Spievaj že si spievaj spevavé stvorenie veď je spev najlepší na celom tom svete. (Ľudová)

- Medveďku, daj labku, pôjdeme na svadbu. Medvedica ráno vstala a macka si vykrúcala. Medveďku, daj labku, pôjdeme na svadbu. (Ľudová)

- Deduško chcel fajčiť fajku, psíček mu ju vzal. – Cmúľaj radšej cukrík, dedko, čo ti Jurko dal. Ujo Fero fajčí fajku, dym z tej fajky dráždi Majku. Dymu máme plný dom, ani dýchať neviem v ňom. (V, Šimková – upravené)

ZÁVER

V tejto príručke som zhromaždila slovenské ľudové tradície, doplnené o piesne, hry a riekanky pre deti v predprimárnom, vzdelávaní.

Príručka je určená pre učiteľky materských škôl, základných škôl, rodičom detí a všetkým, ktorí majú záujem rozvíjať a udržiavať národnostné povedomie prostredníctvom slovenských ľudových tradícií. Príručka „Rok v sviatkoch“ je výberovo – inšpiračný zdroj. Predložené ukážky majú byť príkladmi a námetmi, ktoré si učiteľky materských škôl i vychovávateľky ďalej samostatne spracujú a podľa nich budú tvoriť vlastné námety, ktoré zrealizujú priamo s deťmi. Konkrétna skúsenosť a analýza vlastnej výchovno – vzdelávacej činnosti môže rozšíriť kompetencie učiteľiek a vychovávateľiek.

Multikultúrnu výchovu v predprimárnom vzdelávaní cez ľudové tradície, umenie a kultúru Slovenského národa môžeme rozvíjať po celý kalendárny rok od jari do zimy.

Základy, ktoré položíme u detí v predprimárnom vzdelávaní, priamo ovplyvnia ich ďalší rozvoj v základnej škole i v dospelosti.

Som presvedčená, že hlavná myšlienka, vyjadrená v názve príručky sa odborným výchovno – vzdelávacím pôsobením naplní a stane sa skutočným „SVIATKOM“.

Autorka

Bibliografia:

BOSÁK, M. – BOSÁK, R. 2006. *Zvyky a tradície na Slovensku*, 235 s., 1. vyd. 2006. Košice : Technická univerzita. ISBN 80-8073-398-8 Becker, U. *Slovník symbolů*, Portál, Praha 2002, 2. vyd. 360 s. ISBN 80-7367-284-7

DROPPOVÁ, G.: 2003. *Kreslím a maľujem. Rozvíjanie grafomotorických zručností pre 5-6 ročné deti predškolského veku*. Žilina. Poradca, s.r.o. Žilina. ISBN 80-88927-56-0. 2003.

DROPPOVÁ, G.: 2003. *Pastelkami čarujem. Rozvíjanie grafomotorických zručností pre 4-5 ročné deti predškolského veku*. Žilina. Poradca, s.r.o. Žilina. 2003. ISBN 80-88927-33-1

EASONOVÁ, C. *Velká kniha tradiční magie*, Ivo Železný, Praha 2000

MALA, M. 2000. *Bílá magie*. 1. vyd. Bratislava: Aktuell, 2000.

MARXOVÁ, H. *Svět mýtů*, Praha: Volvox globator, 2002.

HORVÁTHOVÁ, E. 1986. *Rok vo zvykoch nášho ľudu*. 1. vyd. Tatran: edícia Korene, 1986, 248 s. ISBN 80-88687-22-5

KUBOVÁ, M. *Bibliografia slovenskej etnografie a folkloristiky za roky 1986-1990*. Bratislava: Národopisný ústav 1994.

KUBOVÁ, M. *Bibliografia slovenskej etnografie a folkloristiky za roky 1960-1969*. Bratislava: Národopisný ústav SAV 1971.

NOSÁLOVÁ, V. *Slovenský ľudový odev*. Martin: Osveta, 1983. Bratislava: Národopisný ústav 1988.

STANO, P. – ŽATKO, R. *Národopisná literatúra na Slovensku za roky 1901-1959*. Martin: Matica slovenská, 1989.

STOLIČNÁ, R. – MIKOLAJOVÁ, R. *Kuchyňa našich predkov*. Bratislava: VEDA, 2001. ISBN 978-80-224-0680-2

Iné zdroje:

<http://www.mojesladkosti.sk/component/content/article/11-clanky-hobby/75-velka-noc-sviatky-jari>

<http://www.obeclucky.sk/kultura/ludove-zvyky-a-tradicie>

<http://www.raznany.sk/images/clanky/>

<http://www.sme.sk/vydania/20080320/photo/1kriz.jpg>

www.velkanoc.tuomatu.com/zelenystvrtok.php

www.vychovavatelka.sk/.../lud_umenieraslice.htm

www.e-kysuce.sk/index.php?option=com

<http://www.zeny.cz/magazin/ostatni/hody--hody-doprovody-dejte-vejce-malovany-.aspx>

http://mesto.sk/prispevky_velke/presov/janskeohneavaty867403500.phtml

<http://emphatei.wordpress.com/2010/06/20/letny-snovrat-a-svatojanska-noc/>